

Jaarverslag 2009

April 2010

Jaarverslag 2009

Postbus 19197

3501 DD Utrecht

tel.: 070 378 5653

internet: www.innovatienetwerk.org

Het ministerie van LNV nam het initiatief tot en financiert InnovatieNetwerk.

ISBN: 978 – 90 – 5059 – 416 – 5

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 10.3.063, Utrecht, april 2010.

Inhoud

1. Inleiding§	1
----------------------	----------

2. Van smaaklessen naar scholen om op te eten	5
--	----------

3. Landschap en Natuur – Wie zal dat betalen?	13
--	-----------

4. Ecopyramide – Naar een samenleving die draait op ‘Groen Goud’	21
---	-----------

Bijlage 1: Ruimte Creëren	29
----------------------------------	-----------

1. Het thema	29
2. De concepten	31
3. Rapporten en andere uitgaven	32
4. Media	33
5. Lezingen en workshops	36

Bijlage 2: Duurzaam Ondernemen	39
---------------------------------------	-----------

1. Het thema	39
2. De concepten	44
3. Rapporten en andere uitgaven	46
4. Media	47
5. Lezingen en workshops	59

Bijlage 3: Gezonde Samenleving	63
---------------------------------------	-----------

1. Het thema	63
2. De concepten	64
3. Rapporten en andere uitgaven	66
4. Media	66
5. Lezingen en workshops	74

Bijlage 4: Organisatie

77

1.	Professionaliseren door Leren	77
2.	Monitoring en Evaluatie	78
3.	Communicatie	78
4.	Financiën	81
5.	Rapporten en andere uitgaven	83
6.	Media	83
7.	Lezingen	83

Bijlage 5: Samenstelling Bestuur, Innovatiekringen en Bureau

85

1.

Inleiding

2010 is het laatste jaar van de tweede periode van InnovatieNetwerk. Op het moment dat dit jaarverslag verschijnt is de evaluatie in volle gang. We zien die met vertrouwen tegemoet.

De kerntaak van InnovatieNetwerk ligt bij het ontwikkelen van concepten voor grensverleggende innovaties én die naar een eerste praktijk te brengen. Daar waar InnovatieNetwerk op dit moment werkt aan ruim 70 concepten is ervoor gekozen om dit jaarverslag te centreren rond drie clusters van concepten, waaronder steeds één basisfilosofie ligt. In de bijlagen wordt een overzicht gegeven van de innovatieopgaven voor de thema's Ruimte Creëren, Duurzaam Ondernemen en Gezonde Samenleving en van de concepten die binnen die thema's vallen. Meer gedetailleerde informatie over de concepten is terug te vinden in het Werkprogramma 2010 en op onze website (www.innovatienetwerk.org). In de bijlagen is uiteraard ook een financiële verantwoording gegeven.

De thematieken die in dit jaarverslag centraal staan zijn maatschappelijk actueel. De noodzaak om vooral jongeren beter te laten eten vormt het uitgangspunt in "Van Smaaklessen naar scholen om op te eten". Zeker in tijden van crisis staat de beschikbaarheid van overheidsmiddelen voor natuur en landschap onder druk. In "Landschap en natuur – wie zal dat betalen?" laten we zien dat er ook andere wegen denkbaar én uitvoerbaar zijn. Het klimaatvraagstuk en de na te streven afnemende afhankelijkheid van fossiele grondstoffen vormt de achtergrond van "Ecopyramide – Naar een samenleving die draait op 'Groen Goud'".

Eén van de meest inspirerende aspecten van ons werk is het feit, dat we niets alleen kunnen én willen. Het grensverleggend innoveren vraagt samenwerking met een groot en sterk gevarieerd netwerk van

partijen. De allianties met het bedrijfsleven (SIGN, Courage en Kiemkracht) spelen hierin een belangrijke rol maar net zo goed de inspirerende samenwerking met een groot aantal individuen en organisaties. De twee sessies 'Zinnoveren' die eind 2009 zijn gehouden rond het thema Gezonde Samenleving waren daar een illustratief voorbeeld van. In beide gevallen was een breed gezelschap van binnen en buiten het 'gezondheidsdomein' aanwezig om met ons creatieve nieuwe ideeën te bedenken rond het thema gezondheid. In 2010 krijgt dit een vervolg.

We zijn onze netwerkpartners zeer erkentelijk voor de passie en inspiratie, waarmee ze met ons samen willen werken. We hopen dat dit in de toekomst zo zal blijven en de netwerken zich verder zullen verbreden en – waar nodig – vernieuwen.

2.

Van smaaklessen naar scholen om op te eten

2.1. Inleiding

De jeugd hoort bij een organisatie als InnovatieNetwerk die op de toekomst is gericht. Binnen het hoofdthema Gezonde Samenleving valt een cluster op van concepten die te maken hebben met jongeren, voedsel en gezondheid. Bij zo'n trits denken veel mensen al snel aan 'de bruine boterham' die jongeren toch beslist zouden moeten eten, en aan het uitbannen van kroketten en andere 'ongezonde' voedselwaren. InnovatieNetwerk heeft echter een andere visie. Het gaat bij deze concepten niet zozeer om gezond eten. Al was het maar omdat moeilijk valt uit te maken wat gezonde voeding precies is.

InnovatieNetwerk richt zich vooral op het doorbreken van huidige eetpatronen waarbij mensen steeds achtelozer voeding tot zich nemen. Zoals snacken op straat of elke dag bij de televisie eten met het bord op schoot.

InnovatieNetwerk wil hiermee een bijdrage leveren aan het veranderen van de geïndividualiseerde eetcultuur en het herontdekken van de waarde van eten en de gezamenlijke maaltijd. De nadruk ligt op het sociale aspect: samen lekker eten maakt gelukkig. InnovatieNetwerk richt zich daarbij nadrukkelijk op de jeugd. Want jong geleerd, is oud gedaan.

2.2

Concept ‘Samen Goed Eten’

Enkele jaren geleden heeft InnovatieNetwerk geïnvesteerd in de smaaklessen die tv-kok Pierre Wind op alle basisscholen wilde hebben. Dit concept was een verrassend succes. Kinderen kunnen – eenmaal per jaar – eten voelen, bereiden en proeven. Zo wordt hen liefde voor goed eten bij gebracht. Toen de smaaklessenorganisatie een feit was en de inbreng van InnovatieNetwerk niet meer nodig, was het moment aangebroken om het project aan andere partijen over te dragen. Nu, begin 2010, worden de smaaklessen op ruim 2000 basisscholen gegeven.

Dat betekende niet dat InnovatieNetwerk het onderwerp heeft losgelaten. Integendeel. Smaaklessen zijn immers eenmalige gebeurtenissen, maar garanderen niet dat er gedurende de rest van het jaar structurele aandacht voor eten is. Veel leerlingen eten op school de meegenomen boterhammen die al vanaf 8 uur 's ochtends in het zakje of trommeltje zitten. Andere kinderen krijgen nauwelijks eten mee en moeten zich behelpen met junkfood. Ouders geven vaak het slechte voorbeeld. De scholen bekommeren zich niet om de eetcultuur. Het ontbreekt aan visie en mogelijkheden.

Nederland is wat dat betreft een buitenbeentje. In veel landen hebben scholen een eigen keuken, eetruimte, kantine of zelfs een restaurant. Om te zorgen dat die aandacht in het onderwijs er wel is, heeft InnovatieNetwerk het concept ‘Samen goed Eten’ geïntroduceerd. Een gezamenlijk genoten lekkere maaltijd heeft een positieve invloed op mensen, zo toont onderzoek aan. Het is daarom goed er zo vroeg mogelijk mee te beginnen: op de basisschool. Uit de praktijk blijkt dat goede maaltijden een positief effect op het leren hebben. Scholen die het eten goed hebben geregeld, plukken er de pedagogische vruchten van. De kinderen zijn rustiger en letten beter op. Het leervermogen neemt toe. Vooral de resultaten in zwakke buurten springen er uit. Daarnaast is ‘Samen goed Eten’ een instrument in het voorkomen van overgewicht. Als er meer aandacht is voor de maaltijd, zullen kinderen meer van voeding begrijpen, zullen ze vragen stellen en kijken naar wat goed voor hen is. Ze zullen minder geneigd zijn om zich vol te stoppen met eten. Ook voor de agro-sector is het belangrijk dat kinderen al van jongs af aan nieuwsgierig zijn naar eten. Zij zijn de werkers en de consumenten van morgen.

Maar voordat alle scholen het 'Samen goed Eten' hebben omarmd, moeten er tal van hobbels worden genomen. De financiering en organisatie van het onderwijs staat een gezamenlijke schoolmaaltijd in de weg. Scholen krijgen immers primair geld voor onderwijs. Elke vierkante meter moet ten dienste van lessen staan. Het betekent dat er vaak geen ruimte is voor een keuken of restaurant.

Er zijn echter twee tendensen in het basisonderwijs die meehelpen om het 'Samen goed Eten' te stimuleren. De brede school is in opkomst en biedt in principe mogelijkheden aan mensen in de wijk die het leuk vinden om samen te koken en te eten. (Hoewel er nog steeds brede scholen bij komen die het moeten stellen zonder de kookvoorzieningen).

Ook de verkorting van de schooltijd kan een push geven aan het 'Samen goed Eten'. Op diverse scholen gaan kinderen van 8-14 uur naar school. Ze gaan tussen de middag niet naar huis, maar blijven over. Dat biedt kansen voor het gezamenlijk nuttigen van de maaltijd.

In 2009 boekte InnovatieNetwerk met 'Samen goed Eten' op meerdere fronten een doorbraak:

Lunchwaaiers, lunchladder

InnovatieNetwerk heeft meegewerkt aan de totstandkoming van de Lunchwaaier. Het eerste exemplaar is tijdens de Week van de Smaak aangeboden aan de Amsterdamse wethouder Marijke Vos. Het boekje bevat informatie om kinderen goed te laten eten in een rustige omgeving. Via tien praktische voorbeelden kan een basisschool een beeld krijgen hoe de lunch op school kan worden aanpakt of verbeterd. De voorbeelden lopen uiteen van een eenvoudige lunch met meegebrachte boterhammen, ouders die de lunch bereiden, tot een heus kinderrestaurant. Het boekje biedt verder informatie over de organisatie van het aanbieden van lunches, personeelsbeleid, opleidingen, richtlijnen, hygiëne, eten in shifts en rekenmodellen. De Lunchwaaier is een ondersteuning voor scholen die een lunch willen aanbieden.

Het boekje is gemaakt door de GGD-Amsterdam en de OSA (Ondernemerskring Sociale sector Amsterdam). InnovatieNetwerk was medefinancier van het project.

Daarnaast heeft Créapolis in opdracht van Innovatienetwerk gebouwd aan een 'navigatie-instrument' voor scholen die een lunchcultuur willen realiseren of verbeteren.

Dabbawalla

Omdat veel ouders graag een rol blijven spelen bij de lunches van hun kinderen, heeft InnovatieNetwerk het proefproject Dabbawalla opgezet. De dabbawalla komt uit India en staat voor de persoon (de 'walla') die de lunchboxes (de 'dabba') rondbrengt. Het Indiase gebruik is aangepast aan de Nederlandse context, waardoor een aantrekkelijke niet-individuele manier ontstaat om lunches aan te bieden, waarbij ouders samen met kinderen zorgen voor de maaltijd. De pilot draaide in november op de Icarus-school in Heemstede. Vooral de kinderen en leerkrachten bleken heel enthousiast over het bij toerbeurt thuis voorbereiden van de lunch voor klasgenootjes. Ook het spel waarbij kinderen het geheime ingrediënt van de week moesten raden, viel in goede aarde. De reacties van ouders van de walla's die in Heemstede de verantwoordelijkheid hadden voor het bereiden van de lunch waren gemengd. Sommigen vonden het veel werk en ervoeren het als een extra druk. Naast de tijdsinvestering bleken ouders het lastig te vinden niet precies te weten wat hun kind van andere walla's te eten kreeg.

Heel positief reageerden de ouders op de bedankkaartjes die de walla's krijgen als dank voor de lunch. Ook merkten ze op hoe trots kinderen zich als walla voelen.

De resultaten van deze pilot zijn voor InnovatieNetwerk aanleiding om het concept verder te ontwikkelen en een tweede pilot te organiseren. De projectgroep is hiervoor op zoek naar een school met een leerlingenbestand van een flinke culturele diversiteit.

Zie ook het filmverslag van dit project: www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/publicaties/73/Dabbawallaverslag.html.

LZK-scholen

In Nederland zijn elf scholen voor kinderen die langdurig ziek zijn. Deze LZK-scholen tellen in totaal duizend leerlingen, die vaak aan chronische ziekten lijden. Goede voeding is voor hen erg belangrijk. Deze scholen hebben een traditie van het verstrekken van maaltijden op school. Maar sinds een aantal jaren is er geen geld meer voor. Op dit moment is er nog slechts één school met een keuken en restaurant, die draait op een tijdelijke subsidie van de gemeente en provincie. Uit een enquête onder de scholen blijkt dat zij graag lunches willen verstrekken. Een aantal wil ook een ontbijt kunnen serveren. Het is een zware verantwoordelijkheid, want aan maaltijden van deze leerlingen worden vaak strenge eisen gesteld. Veel kinderen zijn gevoeliger voor allergieën en de meesten volgen een dieet.

InnovatieNetwerk heeft met schooldirecteuren en andere betrokkenen een plan gemaakt om de maaltijdvoorziening op deze scholen veilig te stellen. Hiertoe werkt InnovatieNetwerk samen met het jonge bedrijf Start-U-up. Bij het project worden medewerkers, verpleegkundigen en ouders betrokken.

2.3

Concept 'Kantine van de Toekomst'

Eind 2008 werd InnovatieNetwerk benaderd door mensen van de HAS (hogeschool voor agro- en foodbusiness en groene ruimte) in Den Bosch. Ze waren geïnspireerd door twee concepten van InnovatieNetwerk: Celebrate Food en Waardenpas. In het gesprek daarover werd de paradox duidelijk: hoewel de opleiding veel aandacht besteedt aan de kwaliteit en duurzaamheid van voedsel en landbouw, bleken de consumpties van de studenten op de school geen praktisch relatie te hebben met wat ze leren. Een gemiste kans. Al snel gloorde een nieuw concept: de Kantine van de toekomst. De HAS Den Bosch wierp zich op als locatie voor de eerste pilot. De naam voor het proefproject was snel gevonden: HASTaCan10A.

Om de pilot verder handen en voeten te geven hebben studenten van de HAS, geheel in lijn met het concept, een businessplan gemaakt voor zo'n droomkantine. InnovatieNetwerk heeft daartoe de studenten gekoppeld aan consultants die voorheen in de commerciële marketing werkzaam waren.

De HAS in Den Bosch is geen uitzondering. Bij de meeste beroepsopleidingen waar voedsel(-bereiding) onderdeel is van het curriculum, staat de maaltijdvoorziening (vooral bij de lunch en de kleine pauzes) los van het onderwijs. In veel gevallen is deze uitbesteed aan een cateringbedrijf. Hierdoor kan het gebeuren dat leerlingen onderwijs krijgen in duurzame voeding en een lunch gebruiken die dat allerm minst biedt. Het omgekeerde kan ook: het cateringbedrijf spant zich in om duurzame voeding aan te bieden, maar ziet dat niet beloond door de klant-leerlingen. Toch is de gezamenlijke schoolmaaltijd dé gelegenheid om het geleerde in praktijk te brengen. 'De kantine van de toekomst' wil de scheiding tussen aanbieder en gebruiker doorbreken door de maaltijdvoorziening integraal onderdeel van het onderwijs te maken. De kantine en de bijbehorende keuken vormen samen een bijzonder leslokaal, en een deel van het onderwijsprogramma komt in het teken te staan van de gezamenlijke maaltijd.

Ofschoon dit concept toegesneden is op (deels) voedselgerelateerde beroepsopleidingen, verwachten we dat het inspiratie kan bieden voor andere onderwijstypes.

2.4

Concept 'iBanana'

InnovatieNetwerk heeft het project iBanana in 2009 volledig overgedragen aan jongeren.

iBanana heeft de ambitie om hét jongerenplatform over voeding te worden. Voeding is een belangrijk, maar lastig onderwerp voor de jeugd. De overheid en organisaties die jongeren met activiteiten en informatie willen bereiken, ondervinden grote problemen. Dat komt omdat zij alles vóór jongeren organiseren. InnovatieNetwerk heeft daarom iBanana de ruimte gegeven om het anders te doen en zelf het roer in handen te nemen. Want voorwaarde om jongeren te bereiken, is het vinden van aansluiting bij de cultuur waarin zij leven.

iBanana is in 2009 een stichting geworden. In november ging de site www.ibanana.nl in de lucht. Hier worden jongeren tussen de 12 en 18 uitgedaagd hun mening te geven over alles wat met eten te maken heeft. Jongeren kunnen meedoen door berichten, foto's en filmpjes op de site te plaatsen. Daarnaast gaat iBanana op straat, scholen en in sportclubs met jongeren in gesprek over voeding. Tevens werkt iBanana aan het opzetten van een pool van jongeren uit verschillende wijken in Amsterdam.

iBanana is de opvolger van het project 'debatteren met stickers' van InnovatieNetwerk waarbij jongeren aan de hand van informatie op de etiketten op producten direct met voedselproducenten in discussie zouden treden. Jongeren lezen echter geen etiketten. Eerst moeten ze zich op hun eigen manier een mening kunnen vormen. Informatie geven aan jongeren mist daarom vaak doel, ook als dat via voorbeeldjongeren als Ali B gaat. Beter is het als jongeren elkaar prikkelen tot discussie en meningsvorming. iBanana is daar het platform voor.

iBanana is van, voor en door jongeren.

Tot 2010 heeft InnovatieNetwerk het platform (financieel) gesteund. Voorlopig krijgt iBanana nog (financiële) steun van LNV, Wessanen en het NIGZ.

3.

Landschap en Natuur – Wie zal dat betalen?

3.1 Inleiding

InnovatieNetwerk werkt aan nieuwe manieren om het landschap en de natuur te beschermen, beheren en financieren. Het gaat om concepten waarbij optimaal aandacht is voor de drie P's (People, Profit en Planet). De gebruikers (people), landschap (planet) en de economie (profit) profiteren er maximaal van.

Bij het behoud en beheer van de groene ruimte speelt momenteel de overheid een cruciale rol. Dat resulteert echter in een situatie die minder stabiel is dan het op het eerste gezicht lijkt. InnovatieNetwerk spreekt van een kwetsbare vanzelfsprekendheid. Overheidssubsidies zijn onontbeerlijk voor het behoud van landschap en natuur maar zijn op hetzelfde moment ook speelbal van politieke overwegingen en daarom doorgaans tijdelijk van aard. Als er na verkiezingen een nieuwe coalitie aantreedt, is het allerm minst zeker of de gemeente, provincie of regering bereid is om de financiering voor de groene ruimte op dezelfde manier met dezelfde subsidie-instrumenten voort te zetten.

Er kleven ook andere nadelen aan de huidige praktijk. De overheid geeft vorm aan het natuurbeleid, maar het zijn de burgers die de natuur beleven. Beleid en beleving zijn de afgelopen decennia steeds verder uit elkaar komen te staan. In verschillende concepten van InnovatieNetwerk binnen het thema Ruimte Creëren vormen daarom burgers, bewoners en bedrijven de spil. Zij dragen zelf de directe verantwoordelijkheid voor bescherming, eigendom, behoud, beheer en financiering van landschap en natuur omdat zij er namelijk ook zelf belang bij hebben. Hierdoor werken we toe naar een subsidievrij model dat duurzamer, directer en stabiel is.

Deze concepten vallen niet alleen op vanwege het innovatieve karakter, maar ook vanwege hun enorme gelaagdheid (wonen, landschap, agrarische sector, economie). De vele niveaus weerspiegelen de talrijke aspecten die gepaard gaan met een duurzamer landschapsbeleid dat gedragen wordt door meerdere partijen. De concepten voorzien in verrassende en niet-alledaagse combinaties die door velen als onmogelijk wordt ervaren.

Het complexe karakter van deze concepten leidt ertoe dat het niet gemakkelijk is om deze in de praktijk uit te kunnen voeren. Om te beginnen zijn er uiteenlopende partijen bij betrokken: boeren, gemeenten, burgers, projectontwikkelaars. Al deze partijen hebben te maken met taai planologische procedures. Het aanvragen van vergunningen vereist een lange adem. Bij het aankopen van grond zijn vele belangen gemoeid waardoor het een kostbare, maar ook een zeer tijdrovende aangelegenheid is. Ook financieel is sprake van een complexe legpuzzel aangezien de waarde voor agrarische grond weer heel anders is dan de waarde van grond voor huizenbouw of natuurontwikkeling. Als alle partijen ook aan grond willen verdienen – boer, gemeente en projectontwikkelaar – dan blijft er weinig geld over om te investeren in het landschap en daarmee worden concepten die we aan het ontwikkelen zijn overigens ook onbetaalbaar.

3.2

Concept ‘Knooperven’

Voor het concept Knooperven was 2009 het jaar van de doorbraak. De Overijsselse gemeente Tubbergen kocht een vleeskuikenbedrijf op. Hier wordt het eerste Knooperv van Nederland gerealiseerd. Op dit erf is plek voor meerdere huishoudens, deels in bestaande panden, deels in nieuwbouw. De verkoopprijzen van woningen en land leveren niet alleen geld op om de aankoop van het erf terug te verdienen, maar ook om te kunnen investeren in de kwaliteit van het landschap en de natuur. De landbouwgrond rondom het erf kan worden verkocht aan een boer die wil uitbreiden. Om het project mogelijk te maken heeft

Tubbergen besloten dat het gemeentelijk grondbedrijf er niets aan zal verdienen.

De bewoners zullen de paden, die de boerenerven vroeger met elkaar verbonden, weer in ere herstellen. Zij zijn als eigenaar ook verantwoordelijk voor het onderhoud aan de beplanting, houtwallen en andere verfraaiingen. Het is de bedoeling dat de nieuwe eenheden net als vroeger 'knooperven' van paden en beplantingen worden.

Het Knooperf in Tubbergen is een gezamenlijk project van de gemeente, de provincie Overijssel, InnovatieNetwerk en Van Paridon X De Groot Landschapsarchitecten.

Het Knooperf in Tubbergen betreft een pilot. In 2009 hebben diverse politieke partijen interesse getoond voor het concept. De D66-fractie van Noord-Brabant heeft gevraagd of Gedeputeerde Staten wil kijken of het concept ook in die provincie toepasbaar is en een pilot kan worden gestart. Ook het CDA in Enschede wil de mogelijkheden voor Knooperven onderzoeken. De ChristenUnie-SGP van de gemeente Leusden heeft in het verkiezingsprogramma 2010-2014 aangegeven, dat eventuele bebouwing in het buitengebied opgezet zou moeten worden middels Knooperven. Zie ook:

www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/nieuws/383/

Augustus2009BrochureKnooperven

3.3

Concept 'Singelgolf'

Uit de haalbaarheidsstudie die in 2009 is gedaan, is gebleken dat De Hoeksche Waard een uitstekende locatie voor een singelgolfbaan is. Het onderzoek is verricht onder leiding van golfbaanarchitect Gerard Jol en een aantal collega's. Zij maken ook het ontwerp voor de innovatieve golfbaan die over een gebied van akkers, kronkelende beekjes en bossen zal lopen. In de Hoeksche Waard werken InnovatieNetwerk en boeren samen om een pilot te verwezenlijken.

Het concept voorziet in een nieuw model golfbaan die als een lang lint door het landschap slingert, over de grond van meerdere agrariërs.

De boeren blijven hun bedrijf uitvoeren, maar nemen daarnaast deel in de golfonderneming waardoor ze extra inkomsten genereren, mogelijk ook door het uitvoeren van onderhoudswerkzaamheden. De golfbaan is niet langer een eilandje, maar past op een natuurlijke wijze in het landschap en kan eventueel met andere recreatieve functies worden gecombineerd. Golf wordt een wandeling door het landschap. Singelgolf levert een bijdrage aan het onderhoud van het landschap, zorgt voor extra inkomsten voor agrariërs, biedt golfondernemers nieuwe kansen en geeft recreanten de mogelijkheid in een mooie omgeving te golfen.

3.4

Concept 'Nieuwe Marken'

Het afgelopen jaar gaf wisselende resultaten te zien voor het concept Nieuwe Marken. Goed nieuws kwam uit Gelderland waar de provincie zich enthousiast toonde over het opzetten van een pilot en de Dienst Landelijk Gebied (DLG) gevraagd werd op zoek te gaan naar geschikte locaties.

Het concept voorziet in het bouwen van kleine aantallen woningen in het landelijk gebied. Denk daarbij aan maximaal 25 woningen op minimaal 50 hectare grond die ingericht wordt als natuur. Door de verkoop van de huizen komen financiën beschikbaar voor de ontwikkeling van nieuwe, toegankelijke en streekeigen natuurgebieden. De nieuwe bewoners zullen gezamenlijk deze nieuwe natuurgebieden beheren en er ook eigenaar van worden.

Nieuwe Marken zorgen voor een beter kwaliteit en toegankelijkheid van natuur en landschap. Tegelijkertijd komt het concept tegemoet aan de vraag naar betaalbaar buiten wonen.

Het vergt echter grote inspanning om het concept daadwerkelijk in de praktijk te brengen. Mensen moeten aan het idee wennen. Ook kost het tijd en geld om grond te verwerven.

Hoe lastig het is het concept te verwezenlijken blijkt uit de ontwikkelingen in West Nederland, waar een woningbouwvereniging besloot de samenwerkingsovereenkomst met InnovatieNetwerk voor de reali-

sering van een eerste Nieuwe Marke te ontbinden. Onder druk van de crisis en berichtgeving in de pers over hun grondposities heeft de corporatie besloten alleen plannen die al in een vergevorderd stadium van realisatie zijn af te maken.

Tevens heeft de woningbouwvereniging besloten de grondportefeuille grondig op te schonen en grond te gaan verkopen die voor een Nieuwe Marke gereserveerd was.

Vooralsnog is er nog geen partij in beeld die in het gat dat is ontstaan kan en wil springen en eigenaar, al is het maar tijdelijk, wil en kan worden van de grond.

3.5

Concept ‘Tijdelijke Natuur’

In juli gaf minister Gerda Verburg van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) het startsein voor het eerste tijdelijke natuurgebied in Nederland. Op een braakliggend terrein van Haven Amsterdam krijgt de natuur de komende jaren ruim baan. Om het mogelijk te maken dat het gebied later zonder problemen weer gebruikt kan worden voor bedrijfsontwikkeling, is een ontheffing van de Flora- en faunawet aangevraagd en verleend. De natuur die zal ontstaan, kan later ook met de ontheffing in de hand ook weer ‘opgeruimd’ worden zonder dat de natuurbeschermingswet overtreden wordt.

Tijdelijke Natuur is een concept van InnovatieNetwerk dat is ontwikkeld voor de circa 35.000 hectare braakliggend terrein in Nederland die gekocht is door overheden of projectontwikkelaars voor woningbouw of bedrijventerreinen. Vaak duurt het jaren voordat wordt begonnen met de bouw. Uit angst voor de komst van beschermde planten en dieren worden die gebieden regelmatig omgeploegd, met gif bespoten of afgedekt met plastic. Want als deze soorten zich op deze terreinen vestigen, moeten er tijdrovende procedures gevolgd worden en treedt kostbare vertraging op. De ontheffing vooraf van de Flora- en faunawet geeft de eigenaren voldoende zekerheid om tijdelijke natuur zonder risico's te laten ontstaan.

Met het concept wil InnovatieNetwerk ervoor zorgen dat braakliggende gebieden substantieel bijdragen aan de ruimte voor recreatie en de biodiversiteit. Vooral zogenoemde 'pioniersoorten' – de soorten die als eerste in een gebied voorkomen – kunnen gedijen bij de ontwikkeling van tijdelijke natuur. Het concept past geheel in de reeks nieuwe modellen om natuur en landschap te stimuleren. Bedrijven dragen op eigen kosten – als nieuwe partijen – bij aan het tot stand komen en onderhouden van natuur (ook al is het tijdelijk). Er komen geen subsidies aan te pas.

Ook de gemeente Almelo heeft een deel van het Bedrijvenpark Twente Noord bij het ministerie van LNV aangemeld voor een proef met tijdelijke natuur. Het is grond die door de gemeente is aangekocht en in afwachting van ontwikkeling braak ligt. Bij het opstellen van de aanvraag werkt Almelo samen met InnovatieNetwerk, het ministerie van LNV, ARK en bureau Stroming. Ook worden natuurorganisaties als het IVN nauw betrokken bij dit project. Aan de hand van de resultaten, onderzoekt de gemeente wat tijdelijke natuur op andere locaties kan opleveren.

In Arnhem heeft D66 in het verkiezingsprogramma 2010-2014 aangegeven dat tijdelijke natuur op braakliggende terreinen gestimuleerd moet worden. Het is één van de actiepunten om de naam van Arnhem als groenste stad van Europa te behouden. De SP in Zaanstad heeft zich in het verkiezingsprogramma 2010-2014 als doel gesteld om tijdelijke natuur te stimuleren op bedrijventerreinen.

4.

Ecopyramide – Naar een samenleving die draait op ‘Groen Goud’

4.1 Inleiding

Niet voor niets wordt biomassa het ‘groene goud’ genoemd. Het organisch materiaal afkomstig van planten, bomen of mest is van onschatbare waarde. Om duidelijk te maken welke immense mogelijkheden biomassa biedt, heeft InnovatieNetwerk het concept ‘Ecopyramide’ ontwikkeld. De piramide is een strategisch model dat inzichtelijk maakt hoe wij het maximale rendement uit biomassa kunnen halen, waardoor een duurzame gesloten kringloop ontstaat. Dat is niet alleen goed voor het milieu, maar ook voor de portemonnee.

Het basisidee is dat biomassa niet voor slechts één toepassing gebruikt moet worden, maar perfect ‘gesorteerd’ dient te worden zodat alles wat er in zit ook gebruikt wordt. Allereerst kan biomassa worden benut voor de vervaardiging van voedingssupplementen, farmaceutica en cosmetica. Deze producten zitten in de top van de piramide. Ze hebben een hoge waarde, maar een relatief klein volume. Vervolgens kunnen uit biomassa ingrediënten voor voeding, veevoer, bioplastic en bulkchemicaliën gewonnen worden. Als laatste toepassing is het opwekken van energie (elektriciteit en warmte), waarmee Nederland kan overstappen naar niet-fossiele brandstoffen. Dit zijn producten met een lage waarde, maar met een groot volume.

De Ecopyramide symboliseert niet alleen een nieuwe denkwijze, maar vraagt ook om ingrepen die veel verder gaan dan louter benzine te vervangen door ethanol, en diesel door koolzaadolie. Het staat voor een nieuwe ordening van de maatschappij, bijvoorbeeld doordat verbindingen tot stand komen tussen de chemische, voedings-, energie- en medische sector. Het is een taak van de overheid om dit

besef uit te dragen en de condities te scheppen voor de noodzakelijk transformatie naar de biobased samenleving.

Technisch is al veel mogelijk. De overheid kan sturen door wetgeving, prijs en voorwaarden. De burgers zullen bereid moeten zijn om anders naar zaken te kijken, te investeren en hun gedrag te veranderen. Maar uiteindelijk zullen de wetten van de economie bepalen of biomassa winstgevend genoeg is om over te schakelen op het groene goud.

In 2009 schreef InnovatieNetwerk een rapport waarin staat beschreven welke stappen genomen moeten worden om een hoog rendement te halen uit het 'Groene Goud': 'Ecopyramide - biomassa beter benutten'. Het rapport is te downloaden via:

www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/rapporten/342/DeEcopyramide

Het principe van de Ecopyramide komt terug in een reeks van concepten van InnovatieNetwerk, zoals Powerfarms, Bioport en Grasraffinage. Bij de projecten Energieneutrale zuivelketen en Nieuwe Nuts staat het gebruik van biomassa voor energietoepassingen centraal.

4.2

De 'hybrid powerfarm' is op komst

Op de power farm hebben varkens, algen en duurzaamheid alles met elkaar te maken. Hier wordt biomassa tot in de kleinste vezel gebruikt in een gesloten kringloopsysteem. Varkensmest is grondstof voor een gezondere samenleving. De mest blijkt namelijk een prima grondstof voor het verkrijgen van groene stroom, warmte, olie en water. De koolwaterstoffen uit de mest kunnen via een vergister omgezet worden in methaan dat weer elektriciteit en warmte kan opleveren. De CO₂ die daarbij vrijkomt kan worden gebruikt voor algen, die deze nodig hebben voor hun groei. Ook de mineralen uit de mest vormen een uitstekende voedingsstof voor algen. Op hun beurt leveren algen mooie eiwitketens en gezonde oliën die weer ingrediënten kunnen vormen voor bijvoorbeeld voedsel voor varkens en de mens. Verder bestaat mest voor 90 procent uit water, dat na zuivering opnieuw gebruikt kan worden als spoel- en drinkwater.

In 2009 hebben diverse pilots plaatsgevonden bij bedrijven en in het laboratorium waarbij onderdelen van het systeem zijn getest. De resul-

taten waren zo gunstig dat nu kan worden begonnen met een groter demonstratiemodel dat draait op een varkensbedrijf.

Nieuwe inzichten geven aan dat de stallucht eveneens kan worden gebruikt. Hier zit veel CO₂ in die algen nodig hebben voor hun groei. Stallucht kan door een vijver worden geleid waar de algen worden gekweekt. Bovendien kan de stalwarmte weer gebruikt worden om de kweeksystemen en de bioreactor te verwarmen.

4.3

Grassa!

In het Friese plaatsje Oenkerk heeft een consortium van bedrijven in 2009 de eerste grasraffinaderij Grassa! in gebruik genomen. Dit initiatief kan het antwoord zijn op de vraag hoe het overschot aan gras waar delen van Nederland mee te maken hebben op een duurzame en waardevolle manier kan worden verwerkt, én op de vraag hoe soja-importen kunnen worden gereduceerd.

De resultaten met grasraffinage zijn veelbelovend. De installatie scheidt gras in eiwitconcentraat en vezels. De duurzame vezel is geschikt om verwerkt te worden tot papier en karton. Het eiwit zal gebruikt worden als grondstof voor diervoeder en kan dienen als vervanging van sojaschroot. Soja is relatief duur en een belangrijke bron van fosfaat- en stikstofaanvoer. Bovendien komt soja voornamelijk uit Zuid-Amerika waar het kan bijdragen aan ontbossing, afname van biodiversiteit, erosie en uitbuiting van kleine boeren.

Spil van het project is Gjalt de Haan, directeur van Hoogland Gras- en Groenvoeders uit Oudkerk, dat verantwoordelijk is voor de aanvoer van gras. De installatie wordt gebouwd door PMF Machinefabriek en Hoogland. Beuker Vochtrijke Diervoeders zal het eiwit verder bewerken zodat het geschikt is voor veevoer. Eska Graphic Board gaat de vezel verwerken in hoogwaardig karton. Courage, samenwerkingspartner van InnovatieNetwerk, is de aanjager.

Het consortium is inmiddels uitgebreid met Sanovations, het innovatiebedrijf van professor Johan Sanders. Zijn inbreng bestaat uit ideeën

en technieken om de waardevolle componenten uit het restsap te benutten. Nu wordt het restsap nog als meststof teruggebracht op het land en heeft nauwelijks toegevoegde waarde.

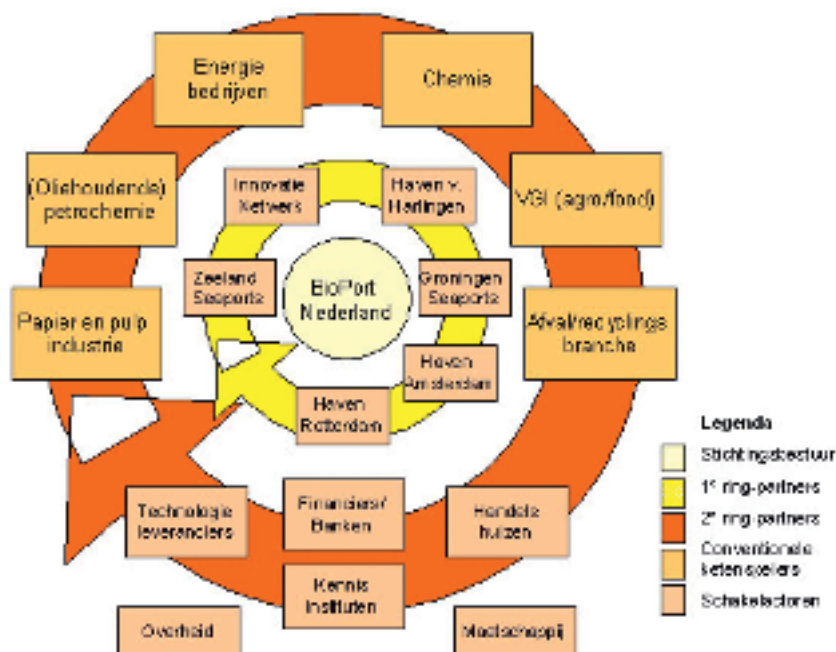
Het Nederlandse consortium onderzoekt met dit proefproject tevens hoe het raffinageproces, de verwerking en de kwaliteit van de producten geoptimaliseerd kan worden.

Over het proefproject is de film Grassa! gemaakt. De deelnemende ondernemers vertellen hoe zij het gebruiken van gras als grondstof voor hun producten zien als hun bijdrage aan een duurzamere wereld.

Zie: www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/publicaties/63/GassaEindfilm.html

Zie ook: www.grassanederland.nl

4.4 Departementen nemen 'Bioport' over

InnovatieNetwerk heeft het project 'Bioport' overgedragen aan het interdepartementale programma Biobased Economy, waarvoor een budget van ca 80 miljoen euro beschikbaar is. Hierdoor wordt de kans groter dat Bioport-pilots met bedrijven gefinancierd kunnen worden. In 2006 lanceerde InnovatieNetwerk het concept Bioport, dat voorziet in een rol van Nederland als mainport voor biomassa dat een mogelijke vervanger is voor fossiele brandstoffen. Het gaat om Nederlandse en geïmporteerde biomassa, waarbij eerst de stoffen met hoogwaardige toepassingen voor farmacie, smaak- en geurstoffen en voedsel uit de biomassa gewonnen worden, waarna de volumineuze restproducten worden benut als veevoer, vezels en energie.

In de haven van Rotterdam is een immense hal van één hectare ingericht met techniek voor het raffineren van biomassa. Nu maakt biomassa slechts 2 à 3 procent uit van de invoer in de Rotterdamse haven. Dat moet over enkele jaren 10 procent zijn.

4.5

Energieneutrale Zuivelketen

De zuivelketen kan geheel energieneutraal functioneren als de sector haar energie uit drie duurzame bronnen haalt: wind, zon en biomassa. InnovatieNetwerk doet met samenwerkingspartner Courage in het kader van de Ecopyramide ook onderzoek naar het gebruik van biomassa (vooral mest). Eerst wordt de biomassa als hoogwaardig voedsel aan de dieren gevoerd. De koe transformeert een deel van de biomassa tot mest. Daar wordt door vergisting de snel beschikbare energie uitgehaald en wat overblijft wordt als bemesting op het land gebracht. Daarnaast passen melkveebedrijven co-vergisting toe met producten variërend van bermgras tot afvalproducten als doorgedraaide friet, gebruikt frituurvet, glycerine, mislukt kuilvoer. Ook dit is ecopyramide-proof.

Met biomassa en afvalproducten kan in theorie zoveel biogas worden geproduceerd dat het voorziet in het totale directe energieverbruik van zowel de boerenbedrijven als de verwerkende industrie. De sector kan zelfs netto leverancier van energie worden.

Om een energieneutrale zuivelketen te kunnen realiseren is het nodig dat distributie van biogas via het aardgasnet mogelijk is en moet ook een 'groene stroommodel' worden geïntroduceerd om het gas te verhandelen. Wanneer de zuivelindustrie het groene gas van 'haar' boeren afneemt, blijft de toegevoegde waarde ervan binnen de eigen keten en wordt het imago van zuivelproducten versterkt.

Courage publiceerde in 2009 het rapport 'Agrotransport op groen gas'. Het rapport is nummer drie in een serie over de 'energieneutrale zuivelketen'. Het eerste en tweede rapport werden in 2007 en 2008 gepubliceerd. In het derde nummer wordt uitgelegd dat als het agrotransport van de melkveesector overschakelt van diesel op groen gras het doel van een energieneutrale zuivelketen al voor zo'n 18 procent is verwezenlijkt. Bovendien ontstaat daarmee een markt voor honderd nieuwe biogasinstallaties. Als tussenstap zouden de vrachtwagens kunnen rijden op aardgas. In dat geval zou de uitstoot van fijnstof en NO_x met 95 procent zijn verminderd en de uitstoot van CO₂ met 75 procent.

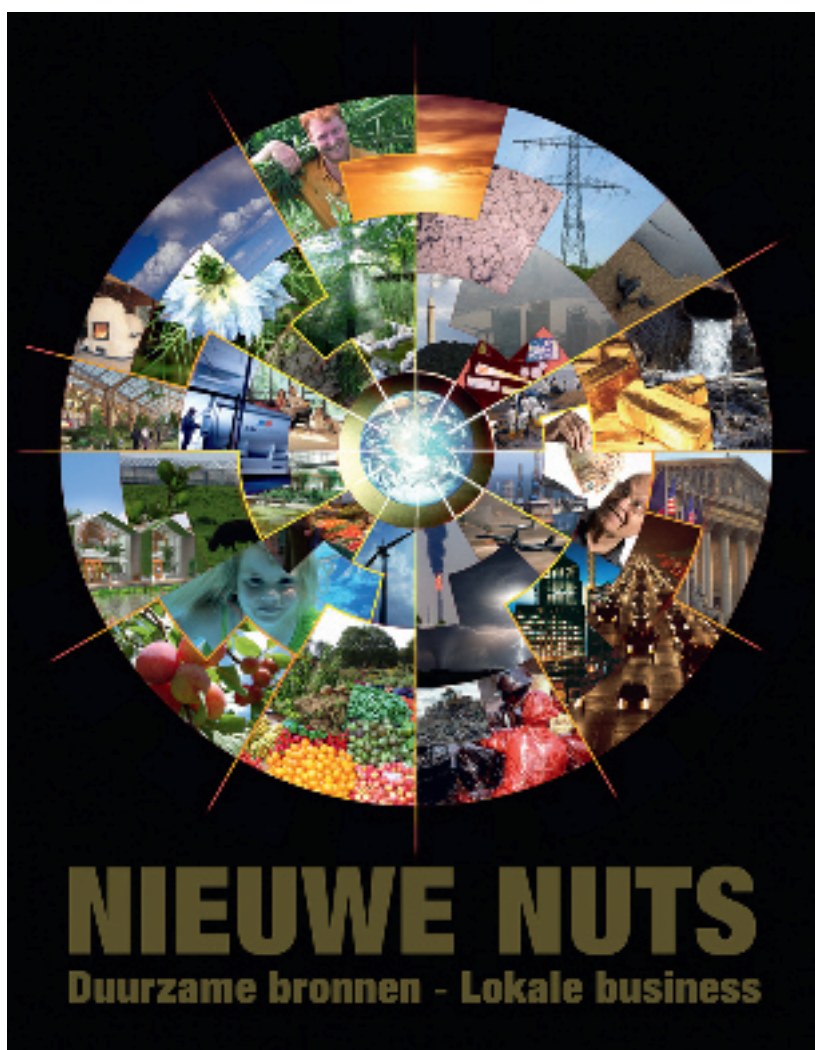
Het probleem is alleen dat er in Nederland bijna nergens aardgas kan worden getankt. Op zich is dat een opmerkelijk gegeven in een land met het meest fijnmazige aardgasnet ter wereld. Eenmaal omgeschakeld naar aardgas is de stap naar groen gas snel gezet door de groencertificaten te kopen van de veehouders die biogas aan het net leveren. Een certificatenregeling, vergelijkbaar met die voor groene stroom, is inmiddels geïntroduceerd.

Het concept Eneregieneutrale Zuivelketen is omarmd door het bedrijfsleven. Er zijn drie praktijkpilots gestart waarin energieproductie in de primaire sector wordt gekoppeld aan energiebenutting in de verwerkende zuivelindustrie. Een groep veehouders uit het Brabantse St. Oedenrode werkt samen met Campina, een veehouder in het Friese Koudum heeft Friesland Foods als partner, en in de Beemster bundelen veehouders en CONO hun krachten.

Ook de Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO) en ondernemersvereniging LTO hebben het concept opgepakt. Inmiddels vindt het concept verdere navolging. Melkveehouders en zuivelondernemingen hebben meerdere praktijkprojecten in voorbereiding.

4.6

Nieuwe Nuts – energie in de buurt

Een concept waarin ook elementen van de Ecopyramide in terug (kunnen) komen is Nieuwe Nuts waarbij biomassa, afval(water), zonlicht en wind worden gebruikt als energiebronnen. Nieuwe Nuts staat voor een radicaal andere manier van organiseren van de energievoorzieningen. Niet langer internationaal en landelijk via commerciële bedrijven die gericht zijn op winst maken, zoals de energiemarkt tegenwoordig is georganiseerd. De Nieuwe Nutsbedrijven zijn in handen van direct betrokken burgers en ondernemingen die hun eigen lokale en duurzame 'energiebedrijf' runnen en niet meer verbonden zijn met de grote landelijke netwerken. Zij gebruiken lokaal aanwezige biomassa (afval, CO₂ of stikstof), water, warmte en koeling in een gesloten systeem voor hun eigen energievoorziening. De transportafstanden zijn kort en daardoor de verliezen laag.

Decentrale energievoorziening heeft verschillende voordelen. Het zorgt er voor dat lokaal beschikbare biomassa kan worden ingezet. Het stimuleert de lokale economie en maakt gemeenschappen onafhankelijk van politiek instabiele regio's.

Ondanks alle voordelen van Nieuwe Nuts vraagt het veel handigheid om door het monopolie van de grote spelers op de energiemarkt heen te breken. Schaalverkleining in plaats van vergroting is echter onontkoombaar bij het winnen van lokale energie.

InnovatieNetwerk is nauw betrokken geweest bij de bewoners van de wijk EVA-Lanxmeer in Culemborg die op 1 april 2009 het warmtenet van drinkwaterbedrijf Vitens hebben gekocht. Via hun eigen nieuwe energiebedrijf Thermo Bello leveren de bewoners van 180 huizen en vijf gebouwen verwarming aan zichzelf.

Drinkwaterbedrijf Vitens had besloten activiteiten die niet met drinkwater te maken hebben af te stoten. Zij had ervoor kunnen kiezen haar warmtenet (installaties en distributienetwerk) te verkopen aan een bestaand energiebedrijf. In plaats daarvan besloot Vitens in zee te gaan met de wijkbewoners. Thermo Bello is goed voor de lokale economie, werkt bewust energiegebruik in de hand en zorgt ervoor dat nieuwe, duurzame technologie veel sneller haar weg naar de gebruiker vindt.

Momenteel onderzoekt Thermo Bello de mogelijkheden om biomassa (resten van groente, fruit, tuin en uitwerpselen) te vergisten waarmee het bedrijf warmte kan opwekken en een ander deel van het afval te gebruiken om er algen mee te kweken. De bewoners hebben reeds de openbare groenvoorziening in eigen beheer.

Bijlage I:

Ruimte Creëren

I.

Het thema

De centrale opgave in het thema 'Ruimte Creëren' luidt: hoe kun je komen tot een ontwikkelstrategie met betrekking tot de groene ruimte die zorgt voor voldoende aanpassing aan veranderende omstandigheden en wensen, met respect voor wat we als samenleving belangrijk vinden en willen behouden? Dit laatste betekent dat er ook ruimte moet zijn voor functies met minder direct economische kracht, zoals natuur.

Tot dusver domineren twee strategieën in de omgang met de ruimte. De eerste, en tot op heden belangrijkste, is die van ruimte beheersen. Denk hierbij aan functiescheiding en toelatingsplanologie, waarbij vooral omschreven staat wat niet mag in bepaalde gebieden. De tweede en recentere strategie is die van ruimte ontwikkelen, met als trefwoorden 'multifunctionaliteit' en 'ontwikkelingsplanologie'. Deze strategie sluit beter aan op de gewenste aanpassings- en ontwikkelingsmogelijkheden, en biedt meer ruimte voor economische ontwikkeling. Een valkuil is de aantasting van zwakke functies. Het is de uitdaging om de sterke punten van beide strategieën te combineren en de zwakke uit te bannen. Deze nieuwe ontwikkelingsstrategie bewaakt een duurzame en aantrekkelijke groei van gebieden en bezit daarnaast voldoende veerkracht om tegemoet te komen aan de veranderende omstandigheden. De nieuwe strategie, die we 'Ruimte Creëren' noemen, vindt haar basis in de kwaliteiten van gebieden.

Om de gewenste duurzame ontwikkeling van de groene ruimte mogelijk te maken, zet InnovatieNetwerk zich in om fysieke, bestuurlijke,

sociaal-economische én mentale ruimte te creëren voor grensverleggende vernieuwingen.

De centrale innovatieopgaven binnen dit thema zijn ondergebracht in drie subdomeinen, die in het werkprogramma worden aangeduid als 'speerpunten':

- Landschap en Natuur,
- Water,
- Wonen en werken.

Speerpunt Landschap en Natuur

De innovatieopgave binnen het subdomein 'Landschap en Natuur' is om bewustzijn te creëren van de diverse waarden van groen. Dit vraagt om concepten die de dwarsverbanden tussen groen en bijvoorbeeld economische ontwikkeling goed blootleggen. Het uiteindelijke doel is om diverse partijen te verleiden om investeringen te doen die de kwaliteit van het groen handhaven of zelfs verbeteren, of die het draagvlak voor het groen vergroten. Omdat de ontwikkeling van groen veel tijd vergt, denken we vooral vooruit. Huidige waarden en normen kunnen immers door de jaren heen behoorlijk veranderen of worden bijgestuurd. Aan ons de opgave om hier rekening mee te houden. Ook moeten we ervoor zorgen dat de publieke functie van natuur en landschap niet in het gedrang komt, en dat er aandacht is voor de unieke kwaliteiten van sommige gebieden in internationale context.

Speerpunt Water

De ingezette klimaatsverandering vraagt om een geheel nieuwe benadering van onze omgang met water. De innovatieopgave binnen het subdomein 'Water' is samen te vatten als 'water waarderen'. Dit betekent dat water letterlijk én figuurlijk meer ruimte krijgt. Wij benaderen de waterkwaliteit en -kwantiteit niet als een bedreiging, maar als een kans voor integrale innovatie. Op deze wijze ontwikkelen wij vernieuwende en baanbrekende concepten die tot de verbeelding spreken van burgers, bedrijven en overheden.

Speerpunt Wonen en Werken

De innovatieopgave binnen het speerpunt 'Wonen en Werken' is het in harmonie brengen van de behoefte aan landelijk wonen en werken, met de wensen ten aanzien van de kwaliteit van het landschap. Dit vraagt om vernieuwende woon- en werkconcepten en economische activiteiten die positief bijdragen aan de omgevingskwaliteit.

Naast de bovengenoemde inhoudelijke innovatieopgaven zijn er twee procesmatige aandachtspunten in ons werk te onderscheiden:

- Actieve betrokkenheid,
- Regels en instituties.

Deze aandachtspunten zijn onmisbaar om van een droom of gedachte tot handelen te komen. De hulp van burgers en bedrijven is essentieel, evenals een slimme omgang met regels en instituties. Deze meer procesmatige opgaven zijn binnen elk speerpunt van belang en zijn essentieel voor het slagen van elk concept.

Actieve betrokkenheid

De opgave van 'Actieve betrokkenheid' is om burgers en bedrijven 'producenten' van hun leefomgeving te maken. Men zal moeten worden verleid om zich anders te gedragen: niet als passieve consument, maar als betrokken burger of bedrijf. De gedachte hierachter is dat de overheid eenvoudigweg niet in staat is om als enige partij verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit van het landschap. Dit in tegenstelling tot de huidige situatie, waarin burgers en bedrijven veelal passieve consumenten zijn van hun leefomgeving.

Regels en instituties

De opgave bij 'Regels en instituties' is om te zorgen dat grensverleggende vernieuwingen en concepten zo min mogelijk worden gehinderd door regelgeving, en waar mogelijk worden gestimuleerd. Dit geldt voor zowel formele als informele regels. Met informele regels doelen we op cultuur, zoals risicomijdend gedrag binnen bepaalde instituties.

2.

De concepten

De concepten waar in 2009 aan gewerkt is zijn weergegeven in onderstaande tabel, geordend naar innovatieopgave. Voor meer gedetailleerde informatie wordt verwezen naar het Werkprogramma 2010 en naar onze website (www.innovatienetwerk.org).

In 2009 is een het werk aan een aantal concepten afgesloten:

- 'Recreatie' wordt beschouwd als afgerond. De faciliteit is gerealiseerd, met financiering van LNV en het bedrijfsleven. Waar nodig en gevraagd, zullen we nog wel meedenken over de verdere uitbouw.
- Het concept 'Nieuwe Dorpen' is afgesloten. Dit wordt verder uitgewerkt via 'Nieuwe Marken' en 'Waterwoonterpen'.
- Ook 'Zandgenoten' is vooralsnog afgesloten. We zien op dit moment onvoldoende kansen voor het zetten van stappen in de praktijk.
- 'Oppolderen' is afgesloten omdat de verkenning geen helder concept heeft opgeleverd om verder aan te werken.
- De afgelopen jaren hebben we ons onder de naam 'Space Academy' gericht op de vraag hoe je workshops en andere momenten van kennisoverdracht zodanig organiseert dat derden er in hun praktijken echt wat aan hebben. Dit heeft o.a geresulteerd in de publicatie 'Kennisassimilatie' (rapport nr. 08.2.186). Vanaf 2010 Daarmee is de overkoepelende activiteit afgerond.
- De activiteiten rond 'EU-regelgeving' zijn afgesloten. De resultaten zoals die ook zijn vastgelegd in een publicatie zijn geen aanleiding voor het starten van de ontwikkeling van een nieuw concept.
- De ondersteunende activiteit 'Slim omgaan met de toekomst' is helaas door beperkingen in menskracht en tijd niet uitgevoerd, en komt ook niet terug in het werkplan 2010.

Concept	Innovatieopgave	Fase
Netlandschap - Uitzichtgarantie	Landschap & natuur	Realisatie
Tijdelijke natuur	Landschap & natuur	Realisatie
Rietecconomie	Landschap & natuur	Realisatie
Singelgolf	Landschap & natuur	Realisatie
Gezondheidslandschappen	Landschap & natuur	Ontwikkeling
Volkstuinen	Landschap & natuur	Ontwikkeling
Systeemanalyse landschapskwaliteit	Landschap & natuur	Oriëntatie
Naar een nieuw natuurverhaal	Landschap & natuur	Ontwikkeling
Nieuwe Rivieren	Water	Realisatie
Zandgenoten	Water	Afgesloten
Oppolderen	Water	Afgesloten
Rijke Delta	Water	Ontwikkeling
Knooperven	Wonen & werken	Realisatie
Recreatie	Wonen & Werken	Afgesloten
Parels in het Landschap (voorheen: Ruimtelijke kwaliteit en Glastuinbouw)	Wonen & werken	Ontwikkeling/ Realisatie
Nieuwe Dorpen	Wonen & Werken	Afgesloten
Nieuwe Marken	Wonen & werken	Realisatie
Waterwoonterpen (voorheen Duinwonen)	Wonen & werken	Realisatie
Tijdelijk bestemmen	Wonen & werken	Ontwikkeling
Space Academy	Ondersteunend	Afgesloten
EU-Regelgeving	Ondersteunend	Afgesloten
Slim Omgaan met de Toekomst	Ondersteunend	Afgesloten

3.

Rapporten en andere uitgaven

- Natuur aan de basis (rapportnr. 09.2.222, december 2009)
- Klimaatkeuken EU (rapportnr. 09.2.199, december 2009)
- Afstemming Europese richtlijnen bij gebiedsontwikkeling – een eerste verkenning (rapportnr. 09.2.215, december 2009)
- Probleemverkenning Mobiliteit (rapportnr. 09.2.214, december 2009)
- Probleemverkenning Verrommeling (rapportnr. 09.2.213, december 2009)
- De economie van het veenrietweidebedrijf (rapportnr. 09.2.218, oktober 2009)
- Ontheffing Tijdelijke Natuur (nieuws-/persbericht, juli 2009)
- Knooperven – nieuw leven in het buitengebied (rapportnr. 09.2.216, juni 2009)
- Eerste knooperf aangekocht! (nieuws-/persbericht, juni 2009)
- Parels in het Landschap – Ruimtelijke kwaliteit in glastuinbouwgebieden (rapportnr. 09.2.207, april 2009)
- Bouwstenen voor een nieuw natuurverhaal (film, maart 2009)
- Zorg & Landschap: een vitale combinatie – Verkenning in de Liemers (rapportnr. 09.2.201, februari 2009)
- Biomassa in Laag Holland: Een verkenning van de biomassa uit natuur- en landschapsbeheer en mogelijke toepassingen (rapportnr. 09.2.197, februari 2009)
- Beleving van ruimtelijke kwaliteit. Rio Nuevo! (rapportnr. 09.2.200, januari 2009)
- Ontwikkelingsperspectieven voor de Oude Maasarm - Een Inspiratieboek (rapportnr. 09.2.196, januari 2009)

- Rijke Delta: testcase voor bestuurlijke betrokkenheid (conceptwijzer, januari 2009)

4. Media

- Rembrandtlandschap moet kunnen wijzigen (Hillebrand/Vos) (Het Financieele Dagblad, 06/01/09)
- Er is niets mis met behoud landschap (Hillebrand/Vos) (Het Financieele Dagblad, 10/01/09)
- Wonen op terpen in de Zuidplaspolder (waterwoonterpen) (Reformatorisch Dagblad, 16/01/09)
- Afscheid van een klasbak... (innerlijke ruimte ¥ buitenruimte) (CTR/Polderbode, 28/01/09)
- Er zit méér in onze natuur (nieuwe marken) (Telegraaf, 31/01/09)
- Tijdelijke natuurfeestjes op braaklanden (Noorderbreedte, nr. 1, 2009)
- Nog heel wat hobbels voor reactivering Maasarm (nieuwe rivieren) (Dagblad de Limburger ed. Nrd. Limburg Venlo, 23/02/09)
- Zeven centimeter is zeven centimeter (nieuwe rivieren) (Gelderlander ed. Arnhem, 04/03/09)
- GS houden vast aan Waterdunen Breskens (www.bndestem.nl/regio/zeeland, 17/03/09)
- Het Binnenveld aantrekkelijker maken (netlandschap/landschapsfonds) (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 21/03/09)
- Inwoners Sluis wijzen Waterdunen af (www.pzc.nl/regio/zeeuws-vlaanderen, 22/03/09)
- Nauwelijks bebouwing op Stadsblokken-Meinerswijk (nieuwe rivieren) (www.gelderlander.nl, 27/03/09)
- Bedrijventerrein kan bijdragen aan behoud biodiversiteit (tijdelijke natuur) (De Levende Natuur, 31/03/09)
- Koe-in-de-wei-discussie tuinbouw voeren (parels in het landschap) (Agrarisch Dagblad, 02/04/09)
- Overijssel houdt vast aan Kamper 'bypass' (nieuwe rivieren) (www.volkskrant.nl, 03/04/09)
- Glas als ideale buur (parels in het landschap) (Bloemisterij, 10/04/09)
- PLG met hulp ondernemer in de etalage (knooperven) (Tubantia ed. Tubbergen, 10/04/09)
- Parels in het Landschap: Tien ontwerpuitgangspunten voor nieuwe glastuinbouwgebieden (Groene Ruimte, 16/04/09)
- Starre wetgeving werkt tijdelijke natuur tegen (Groene Ruimte, 17/04/09)
- Waterdunen aanjager economie (recreatie) (www.pzc.nl, 23/04/09)
- Bedrijven en biodiversiteit kunnen elkaar versterken (tijdelijke natuur) (Kamerkrant ed. Noordwest Holland, 30/04/09)
- Tijdelijke natuur helpt pioniersoorten overleven (Tuin & Landschap, 07/05/09)
- Jarige sociëteit is de aanjager van leuke projecten (countryside exchange) (Provinciale Zeeuwse Crt. ed. Beveland, 19/05/09)
- Phanos: Dit is het mooiste plan van Nederland (nieuwe rivieren) (www.cobouw.nl, 29/05/09)

- De paperclip van twee steden: Lingezen (nieuwe rivieren) (Gelderlander ed. Betuwe, 30/05/09)
- Verfrissend toeristisch (innovatietafel recreatie) (Forum, 04/06/09)
- Eerste knooperf in Langeveen (Tubantia ed. Tubbergen, 04/06/09)
- Knooperf op plek vleeskuikenbedrijf (Tubantia ed. Tubbergen, 04/06/09)
- Eerste knooperf van Tubbergen (Typisch de Essen, 05/06/09)
- Tubbergen krijgt 'knooperf' (www.typischeuitgaven.nl, 05/06/09)
- Knooperf tegen verloedering landschap (Binnenlands Bestuur, 05/06/09)
- Ruimte in buitengebied voor boeren, burgers én natuur (knooperven en nieuwe marken) (Het Financieele Dagblad, 06/06/09)
- Wonen in je eigen natuurgebied (nieuwe marken) (Het Financieele Dagblad, 06/06/09)
- Tubbergen krijgt Nederlands eerste knooperf (www.provincie.overijssel.nl, 08/06/09)
- Langeveen moet het allereerste knooperf van Nederland krijgen (www.rtvooost.nl, 09/07/09)
- Tubbergen krijgt 's lands eerste knooperf (herkomst en datum niet bekend)
- Monitoring voor de voorbeeldgebieden 'Investeren in Landschap' (netlandschap) (www.groeneruimte.nl, 11/06/09)
- Knooperf biedt voordelen (Typisch de Essen, 12/06/09)
- Natuur in de stad is maakbaar (tijdelijke natuur) (VNG Magazine, 12/06/09)
- Kanaal Waterdunen voorkomt verzilting (recreatie) (www.pzc.nl, 12/06/09)
- Voortgang Meeroevers (tijdelijke natuur) ('t Bokkeblad, 17/06/09)
- Burgemeesters tekenen voor Waalweelde (nieuwe rivieren) (persbericht prov. Gelderland, 24/06/09)
- Recreatie als motor voor een mooi landschap (persbericht LNV, 29/06/09)
- Stimuleer groen in de buurt (tijdelijke natuur) (Recreatie en Toerisme, 30/6/09)
- STIRR staat voor innovatie (recreatie/Manifest van Hattem) (Recreatie, 30/06/09)
- Waterdunen levert streek twintig miljoen aan bestedingen op (recreatie) (BN de Stem ed. Zeeuws-Vlaanderen, 07/07/09 en www.pzc.nl, 14/07/09)
- Verburg verleent eerste ontheffing voor tijdelijke natuur in haven Amsterdam (gezamenlijk persbericht LNV en Haven Amsterdam, 15/07/09)
- Haventerrein tijdje natuur (Parool, 15/07/09)
- Aftrap in Amsterdam van eerste proef 'Tijdelijke Natuur' (AD Algemeen Dagblad, 15/07/09)
- Havennatuur (Telegraaf, 16/07/09)
- Tijdelijke natuur op bouwterrein (Nederlands Dagblad, 16/07/09)
- Minister start pilot Tijdelijke Natuur (Spits, 16/07/09)
- De grondeigenaar is gerustgesteld, want de natuur is officieel tijdelijk (Volkskrant, 16/07/09)
- Tijdelijke natuur krijgt wettelijk de ruimte (Cobouw, 16/07/09)
- Leeuwerik moet weer zingen op kaal bouwterrein (Nederlands Dagblad, 16/07/09)
- Zingende leeuwerik op het bouwterrein (Dagblad van het Noorden ed. Stad en Haren, 16/07/09)

- Orchideeën voor bouwterrein (Gelderlander ed. de Vallei-Ede en BN de Stem ed. Moerdijk, 16/07/09)
- Natuur voor bouwterrein (Provinciale Zeeuwse Crt. ed. Walcheren, 16/07/09)
- Even wat natuur voor de bouw start (NRC Handelsblad, 16/07/09)
- Samen de natuur in in Westpoort (Parool, 16/07/09)
- Amsterdam start proef met tijdelijke natuur (Reformatorisch Dagblad, 16/07/09)
- Orchideeën op de plaats van 't bouwterrein (Eindhovens Dagblad ed. Eindhoven-Oost, 16/07/09)
- Singelgolfbaan (Nieuwe Oogst ed. West, 25/07/09)
- Singelgolfbaan in Hoeksche Waard (Golf weekly, 30/07/09)
- Tijdelijke natuur op bedrijvenpark (NRC Handelsblad, 30/07/09)
- Bedrijvenpark Twente Noord wordt 'tijdelijk' natuurgebied (Twenterand Courant, 30/07/09)
- Tijdelijke natuur levert permanente winst op (Tubantia ed. Tubbergen, 31/07/09)
- Almelo wil natuur op braakliggend terrein (Twentse Ruiten Drie, 04/08/09)
- Singelgolfbaan is een unieke kans voor boeren en spelers (AD Dordtenaar en AD Rotterdams Dagblad ed. Hoeksche Waard, 05/08/09)
- Bouwgrond mag weer even natuur zijn (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 08/08/09)
- Brief minister over pilots vestigen tijdelijke natuur (Nederlandse Staatscourant, 12/08/09)
- Tijdelijke natuur in Amsterdamse haven (Weekblad Schuttevaer, 15/08/09)
- Knooperven stap dichterbij (Tubantia edities Tubbergen en Oldenzaal, 29/08/09)
- Tijdelijk natuurlijk (Europoort Kringen, 31/08/09)
- Wat geld en creativiteit al niet vermag (tijdelijke natuur) (Europoort Kringen, 31/08/09)
- Jan van Roekel: wegbereider voor innovatie (recreatie) (Recreatie, 31/08/09)
- Provincie steunt proces Meinerswijk (nieuwe rivieren) (www.gelderlander.nl, 01/09/09)
- Eerste proef met tijdelijke natuur (Nederlandse Staatscourant, 02/09/09)
- Ecologische bijstructuur; eerste proef met tijdelijke natuur eindelijk een feit (Nederlandse Staatscourant, 02/09/09)
- Een balletje slaan op het boerenland (Dagblad van het Noorden ed. Noord-Groningen, 11/09/09)
- Inspirerende raadsexcursie De Wolden naar Twente (knooperven) (Hoogeveensche Courant, 16/09/09)
- Tubbergen krijgt eerste knooperf (Nieuwe Oogst ed. Noord, 19/09/09)
- Zilte volkstuintjes en zelfsnijvelden in project Waterdunen Breskens (recreatie) (BN de Stem ed. Zeeuws-Vlaanderen, Provinciale Zeeuwse Crt. edities Zeeuws-Vlaanderen en Schouwen-Duiveland, 26/09/09)
- Tijdelijke natuur in havengebied (Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 29/09/09)
- Kas als parel in het landschap (Nieuwe Oogst, 10/10/09)

- Suiker Unie broedplaats voor cultuur (tijdelijke natuur) (de Groninger Gezinsbode, 15/10/09)
- Suikerfabriek ideale plek voor wereldberoemde artiesten (tijdelijke natuur) (Weekkrant Groningen, 20/10/09)
- Hoe bereik je innovatie (recreatie) (Recreatie & Toerisma, 31/10/09)
- Oogst van Habiforum (partner InnovatieNetwerk) (Vitale stad, 31/10/09)
- Eerste bedrijf Eeserwold geopend (tijdelijke natuur) (Dedemsvaartse Courant, 06/11/09)
- Prijsvraag voor beste idee voor meer bossen (Milieu Compact, 20/11/09)
- Knooperv stuk dichterbij (Tubantia ed. Tubbergen, 25/11/09)
- Realisatie knooperv Langeveen stap dichterbij (www.tctubantia.nl, 25/11/09)
- 14 januari, Rotterdam – Leren met Water (H2O, 27/11/09 en 24/12/09)
- Groen en zorg ineen (gezondheidslandschappen) (Gelderlander Achterhoek, Gelderlander Achterhoek ed. Doetinchem, Tubantia ed. Achterhoek, 28/11/09)
- Combinatie groen en zorg (Gelderlander ed. Liemers, 28/11/09)
- Spiegeldag Gebiedsontwikkeling (InnovatieNetwerk, partner Habiforum) (Durp magazine, 30/11/09)
- Concreet plan voor opzetten van een 'Gezondheidslandschap' bij Gaanderen (Groene Ruimte, 01/12/09)
- Waar alles vandaan komt (naar een nieuw natuurverhaal (VKBanen Volkskrant, 08/12/09)
- Bijeenkomst windenergie in bos en natuur (naar een nieuw natuurverhaal) (www.bosschap.nl, 21/12/09)
- ChristenUnie-SGP: bloeiend en krachtig Leusden / ChristenUnie-SGP wil knoopen (www.leusderkrant.nl, 18/12/09 en Leusder Krant, 23/12/09)
- AH en natuurorganisaties zien toekomst in ideeën (www.battleofconcepts.nl/blogdetail, 23/12/09)
- 14 januari, Kennisconferentie Leren met water (Land+Water, 31/12/09)

5.

Lezingen en workshops

- 'Oppolderen'. Inleiding voor experts in gelijknamige workshop. Charles van Schaik (Rotterdam, 13-01-2009).
- 'Strategie landschapsontwikkeling met niet-publieke middelen'. Interne workshop provincie Noord-Brabant. Nico Beun (Den Bosch, 05-02-2009).
- 'Rijke Delta'. Inleiding voor het bestuur van InnovatieNetwerk. Charles van Schaik (Utrecht, 13-02-2009).
- 'Rietecconomie in Laag Holland'. Uiteenzetting voor Gedeputeerde Visser en diverse betrokken partijen. Charles van Schaik (Haarlem, 17-02-2009).
- 'Temporary Nature'. Inleiding op Europese conferentie Haven Bedrijven. Nico Beun (Rotterdam, 09-03-2009).

- ‘Niets is vanzelfsprekend’. Innovatieplatform Recreatie. Ger Vos (Utrecht, 20-04-2009).
- ‘Knooperven’. Versnellingsessie georganiseerd door het Competentiecentrum Transitie en InnovatieNetwerk. Nico Beun (Utrecht, 11-05-2009).
- ‘Tijdelijk bestemmen’. Workshop georganiseerd door RWS/WINN/V&W. Nico Beun (Utrecht, 02-06-2009).
- ‘Innovaties voor Randstad 2040’. Inleiding voor interdepartementale werkgroep Groenblauwe Delta o.l.v. LNV. Charles van Schaik (Den Haag, 02-09-2009).
- ‘Gezondheidslandschappen’. Bijdrage in panel Nederlandse Vereniging Landschapsarchitecten. Nico Beun (Houten, 30-10-2009).
- ‘Wat is nodig: onderzoek of innovatie?’. Kenniskamer Natuur en Landschap. Ger Vos (Utrecht, 09-11-2009).
- ‘Naar een Rietecconomie in Utrecht’. Inleiding voor de workshop met regionale stakeholders. Charles van Schaik (Utrecht, 10-11-2009).
- ‘Wat maakt een gebied uniek?’. Bijdrage in panel georganiseerd door Gelderse Identiteitsfabriek. Nico Beun (Wageningen, 11-11-2009).
- ‘Jurering studenten innovatieplannen voor participatief natuurbeheer’. Gastcollege WUR-IAHL Hogeschool Larenstein. Marleen van den Ham (Velp, 20-11-2009).
- ‘Jurering innovatieve bedrijfsplannen’. Gastcollege binnen de collegereeks Bedrijfskunde. Marleen van den Ham (Wageningen, 10-12-2009).
- ‘Parels in het landschap’. Presentatie voor AVAG-bestuur. Dewi Hartkamp (11-12-2009).

Bijlage 2:

Duurzaam

Ondernemen

1.

Het thema

1.1

Algemeen

Duurzaam ondernemen wordt steeds meer een integraal onderdeel van het strategisch handelen van bedrijven. Zelfs de kredietcrisis heeft duurzaam ondernemen bij bedrijven niet of nauwelijks naar de achtergrond kunnen drukken. Integendeel, een groot aantal bedrijven geeft aan dat duurzaam ondernemen juist essentieel is voor de continuïteit van hun bedrijf. InnovatieNetwerk wil op dit gebied samen met bedrijven grensverleggende ideeën ontwikkelen en via pilots de nieuwe technologische en economische mogelijkheden laten zien. Dit doen we langs de lijnen van enkele innovatieopgaven, waarbinnen gezocht wordt naar grensverleggende innovaties. Voor de allianties met SIGN, Courage, Kiemkracht en de Noordzeevervisserij zijn afzonderlijke innovatieagenda's opgesteld (zie 1.2 t/m 1.4). Deze agenda's passen binnen de brede innovatieopgaven voor het overkoepelende thema.

Innovatieopgave 1: Doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (Focus: voortbrengingssysteem)

Voor de agrosector en voor andere activiteiten op het platteland zijn natuurlijke hulpbronnen van wezenlijk belang. Hoe komen we tot doorbraken in het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen (bodem, water, energie), in de omgang met planten en dieren (incl.

dierziekten) en met niet-vervangbare materialen en grondstoffen? In brede zin dienen ook sociale structuren op het platteland en leefomstandigheden van werkenden aan de eisen van deze tijd te voldoen. Welke technologieën of andere manieren van produceren bieden uitzicht op doorbraken?

Innovatieopgave 2: Nieuwe functionaliteiten (Focus: nieuwe producten en diensten)

Binnen deze innovatieopgave ligt de uitdaging er onder andere in om bestaande systemen zodanig te herontwerpen dat hierdoor nieuwe duurzame producten en diensten ontstaan. Een voorbeeld is de productie van duurzame energie of schoon water door de agrosector. Kortom, de vraag of we de landbouw en het landelijk gebied duurzaam in dienst kunnen stellen van een breder palet aan maatschappelijk gewenste functies, en deze een economische betekenis kunnen geven.

Innovatieopgave 3: Duurzame waardeproposities (Focus: marktgerichte duurzaamheid in ketens en netwerken)

Hoe komen we tot duurzame ontwikkelingen die vanuit de markt als kansen worden gezien? Op welke wijze kunnen we duurzame waarden zakelijk en marktgericht materialiseren? Is duurzaamheid bijvoorbeeld te koppelen aan topkwaliteit en beleving? Hoe komen we tot de ontwikkeling van economisch betekenisvolle niches rond duurzame waarden? Hoe komen we tot financieel-economische instrumenten en afspraken binnen ketens die duurzame ontwikkeling bevorderen?

Innovatieopgave 4: Nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie (Focus: consument)

De consument speelt een doorslaggevende rol in het ontwikkelen van een duurzame productie. Hoe verander je het gedrag van de consument in de richting van meer duurzaamheid? Hoe koppel je waarden als genot, gemak en gezondheid aan duurzaamheid? Hoe kunnen consumenten zich ontwikkelen tot een 'pro-sument', die zélf actief bijdraagt aan duurzame productie? Welke kansen biedt dit voor kortere en meer gevarieerde waardeketens? En voor meer regionale systemen van voedsel-, energie- en watervoorziening?

Innovatieopgave 5: Duurzaam besturen (Focus: overheidsrol en instrumentarium)

Het stimuleren van duurzame ontwikkeling via de markt vraagt om andere instrumenten dan de tot nu toe veelal gebruikelijke. De uitdaging is om overheden en bedrijfsleven samen nieuwe markten te laten ontwikkelen voor duurzame producten en productieprocessen. Hoe komen we tot marktconforme hulpmiddelen die duurzaam ondernemen werkelijk aansporen?

1.2

Agenda alliantie SIGN (Glastuinbouw)

Aan dit thema wordt gewerkt via een alliantie met een door de sector glastuinbouw opgerichte Stichting: SIGN. Medio 2008 is, o.a. via een bijeenkomst met ondernemers en buitenstaanders, de agenda voor de komende periode opgesteld. Met deze herijking is de basis gelegd voor het nieuwe programma Glastuinbouw 2030. Het Productschap Tuinbouw financiert samen met de belangenbehartigende organisaties LTO Noord Glaskracht, ZLTO, en LLTB het programma in aanvulling op het budget van InnovatieNetwerk.

De hoofdpunten uit de agenda zijn:

Parels in het landschap

Gewenste omslag: de maatschappij ervaart de glastuinbouw als een positief beeld in het landschap.

Nieuwe Nutsbedrijven

Gewenste omslag: lokale stromen vinden lokaal toepassing, de glastuinbouw is onafhankelijk van fossiele energiebronnen. Dit concept overstijgt de glastuinbouw, omdat het ook ingaat op afvalwaterzuivering, aardwarmte en de gebouwde omgeving in relatie met andere agrarische sectoren. De glastuinbouw levert netto meer warmte, koude en elektra dan de sector afneemt van het net, en is een alternatief voor de traditionele nutsbedrijven.

Favorite employer

Gewenste omslag: in 2030 prefereren veel medewerkers werk in de tuinbouw boven een kantoorbaan.

(International) Logistics

Gewenste omslag: Tuinbouw Nederland regisseert lokale markten; marktmacht verwerven, lokaal produceren voor lokale markten maar de regie in Nederland houden.

Nieuwe producten en diensten

Gewenste omslag: de sector levert niet alleen bloemen en planten, maar vervult ook maatschappelijke functies.

Institutionele belemmeringen overwinnen

Gewenste omslagen: niet alleen de trendsetters innoveren, maar de hele keten.

1.3

Agenda alliantie Courage (melkveehouderij)

Dit thema wordt uitgevoerd door InnovatieNetwerk in samenwerking met Courage, de vernieuwingsorganisatie voor de melkveehouderij, gefinancierd door LTO en NZO. De tweede termijn van drie jaar waarvoor afspraken zijn gemaakt, liep eind 2009 af. De onderstaande thema's betreffen de agenda, zoals deze in 2009 nog is gehanteerd.

1. Energieleverende melkveehouderij,
2. Weerbaar vee,
3. Veehouderij zonder soja,
4. Omgevingsmelker.

Partijen hebben inmiddels besloten de samenwerking voort te zetten. De nieuwe agenda is terug te vinden in het Werkprogramma 2010.

1.4

Agenda alliantie Kiemkracht (akkerbouw)

De thema's waar Kiemkracht aan werkt, zijn:

Markt en keten

Gewenste omslagen: de primaire producent krijgt een eerlijke prijs voor zijn producten door onder andere verticale en horizontale keten-integratie en internationalisatie.

Producten en diensten

Gewenste omslagen: de akkerbouw verbreedt zijn activiteiten door nieuwe product- en ketenontwikkeling en het aanbieden van verbrede diensten.

Hulpbronnen en grondstoffen

Gewenste omslagen: de tijden van ervaren overvloed van hulpbronnen en grondstoffen zijn voorbij; hulpbronnen koesteren en grondstoffen hergebruiken.

Arbeid, energie en logistiek

Gewenste omslagen: fossiele energiebronnen vervangen door duurzame bronnen, CO₂-emissies voorkomen, transport beperken.

Maatschappij, ruimte en landschap

Gewenste omslagen: de akkerbouw is in organische harmonie met zijn omringende sociale, economische en ecologische ruimte.

Klimaat

Gewenste omslagen: de akkerbouw is voorbereid op het optreden van natte en droge weersextremen en levert zijn bijdrage aan de reductie van CO₂-emissies.

Kennisketenomkering

Gewenste omslag: van een aanbod- naar een vraaggestuurde kennisinfrastructuur, kennisvraagarticulatie door ondernemers, sector en maatschappij.

Het bestuur van Kiemkracht heeft vier concepten geselecteerd voor nadere uitwerking: Klimaatreddende bodem, HipHapje, Zelfbemestende akkerbouw en scharrelbietenbot.

1.5

Agenda Noordzeeverisserij (mede verbonden aan VisserijInnovatiePlatform – VIP)

Het VIP heeft een vier lange termijnambities voor de visserijsector geformuleerd, dat wil zeggen: ambities voor het jaar 2025. Sinds begin 2008 werkt InnovatieNetwerk aan innovatieconcepten gericht op deze ambities. Deze ambities betreffen:

Naar nieuwe energie

in 2025 is de visserij erin geslaagd om het gebruik van fossiele energie met 90% te reduceren.

Maritiem ondernemerschap

Het VIP staat voor verbreding van de visserij met aanpalende maritieme activiteiten die gebruik maken van de kracht en de deskundigheid van de vissers. Het motto is: van visser naar multipurpose maritiem ondernemer!

De zee als ecologisch én economisch kapitaal

In 2025 worden vissers niet langer gezien als de jagers van de zee, maar als verantwoorde beheerders ervan. De vloot, de capaciteit en de vistechnieken zijn afgestemd op het in stand houden van het ecologisch evenwicht.

Het neusje van de zalm

De visserijsector maakt in 2025 optimaal gebruik van de in potentie gunstige marktomstandigheden: een grote en groeiende vraag naar vis en een beperkt aanbod van zeevis. De sector hanteert uitgekende marketingconcepten en investeert in voortdurende productinnovatie. De prijzen van vis liggen aanzienlijk hoger dan nu.

2. De concepten

In 2009 zijn de activiteiten rondom een aantal concepten beëindigd: 'Susteïne' is afgesloten in verband met economische onhaalbaarheid. 'Blue Challenge' en 'Eendenkroos' worden afgesloten vanwege een ontoereikend grensverleggend perspectief. 'Aardappel Forever' en 'Plant van Staal' zijn afgevoerd op basis van nadere prioritering in het bestuur van Kiemkracht. 'Cowfortable' gaat door via o.a. 'Koeientuin' en 'Klimaatvriendelijke stal'. Mede gelet op de omvangrijke aandacht bij de ministeries voor 'Biobased Economy', waarin het door ons geïnitieerde 'Bioport' is opgenomen, wordt onze betrokkenheid bij dit concept beëindigd en begin 2010 overgedragen aan de Interdepartementale Taskforce Biobased. 'Energieneutrale zuivelketen' is inmiddels overgenomen door het bedrijfsleven.

Daar staat tegenover dat in 2009 vijf nieuwe projecten zijn gestart: 'Groene Scan', 'Pig Your Own', 'Antibioticavrije varkensketen', 'Interactieve Sierteeltportal' en 'Open Source Medicine'.

Uit het onderstaande overzicht van projecten, hun relatie met innovatieopgaven en de fase, blijkt dat twee derde van het programma in dit thema tot stand komt in structurele allianties met verschillende sectoren – via SIGN, Courage, Kiemkracht en het Visserij Innovatie Platform. Voor InnovatieNetwerk zijn deze allianties vruchtbaar gebleken om innovaties samen met de betreffende sectoren te ontwikkelen en naar de praktijk te brengen.

Onderstaand een overzicht van de concepten waaraan in 2009 gewerkt is. In het Werkprogramma 2010 en op onze website (www.innovatienetwerk.org) zijn meer gedetailleerde gegevens te vinden over de stand van zaken en de plannen van elk project.

Concept	Innovatieopgaven	Fase
Buurderij	2,3,4,5	Realisatie
Regionaal landbouw- en voedselsysteem	3,4,5	Ontwikkeling
Stadslandbouw	3,4,5	Ontwikkeling
Nieuwe Meente	2,3,4,5	Ontwikkeling
Groene Scan	2,3,5	Ontwikkeling
Agrocentrum	1,3	Realisatie
Mariene parken	1,2	Ontwikkeling
Blue Challenge	1	Beëindigd
Bioport	1,2 5	Realisatie/overgedragen
Powerfarms!	1,2,3	Realisatie
Markt voor mest	1,2,3,5	Ontwikkeling
Pig Your Own	2, 4	Ontwikkeling
Antibioticumvrije varkensketen	1,3	Ontwikkeling
Waterhouderij	1,2,3	Realisatie
Zilte poldereconomie	1,2,3	Ontwikkeling
Zilte ProefTuin	1,2,3,4	Realisatie
Eendenkroos	1,2	Beëindigd
InnoFisk	1,3	Realisatie
Duurzame Glastuinbouw – SIGN		
Zonneterp/Nieuwe Nuts	1,2,3,4,5	Realisatie
Datagarden	1,3	Realisatie
Work is gaming!		Ontwikkeling/realisatie
Interactieve sierteeltportal	2,4	Ontwikkeling
Open source medicine	2,3	Oriëntatie
Algen en oesters	1,2,3	Realisatie
Goed weer garantie vakantiepark	2,3	Realisatie
Rundveehouderij 2025 – Courage		
Energieneutrale zuivelketen	1,2,3	Realisatie/overgedragen
Agrotransport op Groen Gas	1,2	Realisatie
Fotonenboer	1,2,3	Realisatie
Weerbaar vee	1	Ontwikkeling
Koeientuin	1,2,4	Realisatie
Klimaatvriendelijke stal	1,2	Oriëntatie
Grassa!	1,2,3	Realisatie
ZuivelNatuur	1,2,3,4	Realisatie
Veehouderij zonder soja	1,2,3	Ontwikkeling
Susteïne	1,2,3	Beëindigd
Akkerbouw 2025 – Kiemkracht		
Klimaatreddende bodem: Biochar	1,2,3,5	Ontwikkeling
Hiphapje	1,2,3,4	Ontwikkeling/Realisatie
Zelfbemestende akkerbouw	1,2,5	Ontwikkeling
Scharrelbietenbot	1,2	Ontwikkeling
Noordzeevervisserij 2025		
Naar nieuwe energie	1,2	Ontwikkeling
Maritiem ondernemerschap	2,3	Ontwikkeling
De zee als economisch en ecologisch kapitaal	1,5	Oriëntatie
Het neusje van de zalm	3,4	Realisatie

3.

Rapporten en andere uitgaven

- Naar nieuwe ketens voor het benutten van eendenkroos (rapportnr. 09.2.205, december 2009)
- Van afval naar voedsel: Nieuwe Nuts in de praktijk - Een Cradle to Cradle benadering voor gemeenten en glastuinbouw (rapportnr. 09.2.221, december 2009)
- Een zoektocht naar institutionele vernieuwing voor een duurzaam regionaal landbouwsysteem (rapportnr. 09.2.226, december 2009)
- Dichterbij – over regionalisering van voedselketens en een grotere rol voor de consument (rapportnr. 09.2.225, december 2009)
- Alternatieve economische systemen (rapportnr. 09.2.224, december 2009)
- De civil society als drager van een duurzame regionale landbouw (rapportnr. 09.2.223, december 2009)
- Zuivelnatuur (film (Courage), november 2009)
- Koeientuin (film (Courage), november 2009)
- Fotonenboer (film, november 2009)
- Pig your own (conceptwijzer, november 2009)
- Pig your own (film, oktober 2009)
- Grensverleggend huisvesten van melkvee/Cowfortable (3) (Couragerapport, oktober 2009)
- Haalbaarheidsstudie Boomkorvissen op aardgas (rapportnr. 09.2.217, oktober 2009)
- Op weg naar een Buurderij (film, oktober 2009)
- De melkveehouderij sojavrij: toekomstmuziek?! (Couragerapport, september 2009)
- Algencultuur op drainwater uit de glastuinbouw - Naar een pilot algenteelt voor de glastuinbouw (rapportnr. 09.2.219, september 2009)
- Elke druppel water benutten: De Waterhouderij als waterondernemer in de regio (conceptwijzer, september 2009)
- Grassa! (eindfilm (Courage), september 2009)
- De Fotonenboer komt er aan! Stroomopslag betekent doorbraak voor zonne-energie (conceptwijzer, augustus 2009)
- Blue Challenge Program: Een nieuwe combinatie van diensten voor een duurzame aquacultuur (rapportnr. 09.2.211, juli 2009)
- Identificatie Buurderij Doesburger Eng (rapportnr. 09.2.212, juli 2009)
- Koeientuin (animatiefilm (Courage), juni 2009)
- Trots op mijn vis (film, juni 2009)
- De Viswinkel (film, juni 2009)
- Het groenste datacenter ter wereld: Symbiose van glastuinbouw en ICT (conceptwijzer, juni 2009)
- Nieuwe energie voor de visserij - Een verkenning van alternatieve energiebronnen (rapportnr. 09.2.209, juni 2009)
- De sierteeltketen in 2020 - Naar nieuwe transactiesystemen en logistieke systemen (rapportnr. 09.2.208, juni 2009)
- De Koeientuin/Cowfortable (2) – Een nieuw ontwerpprincipe (Couragerapport, juni 2009)

- Grassa! Meer waarde uit gras (film (Courage), mei 2009)
- Omgaan met zoetwaterschaarste (nieuws-/persbericht, april 2009)
- Agrotransport op groen gas/Naar een energieneutrale zuivelketen (3) (Couragerapport, april 2009)
- Bron van vis en energie - Visie van een landrot op de Noordzee in 2025 (rapportnr. 09.2.206, maart 2009)
- Rapport Ecopyramide – Biomassa beter benutten (nieuws-/persbericht, maart 2009)
- Marktkansen voor de multipurpose maritiem ondernemer. Een quick scan naar nieuwe marktkansen voor de Nederlandse kottervisserij (rapportnr. 09.2.204, februari 2009)
- De Waterhouderij als waterbeheerder in de regio (conceptwijzer, januari 2009)
- Consument aan het roer - Consumentendenken in de Nederlandse visketen. Vraaggestuurde visverkoop: van inside-out naar outside-in denken (rapportnr. 09.2.198, januari 2009)

4.

Media

- 't Hemeltje mag geen rampcafé meer heten/Plan voor palingkweek begon in 1997 en heeft subsidie nodig (InnoFisk) (Trouw, 02/01/09)
- Redt deze techniek ook de tonijn? (InnoFisk) (www.trouw.nl, 02/01/09)
- Volendams centrum palingkweek (VisserijNieuws, 09/01/09)
- De Koeientuin (Nieuwe Oogst ed. Oost, 10/01/09)
- Sector mikt op doorbraak gesloten kas (kas als energiebron) (Agrarisch Dagblad, 10/01/09)
- Groot niet gelijk aan beter (Wagemans) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limurg Weert, 14/01/09)
- Telers en milieumensen niet meer in staat van oorlog (agroproductieparken) (Groenten en Fruit, 16/01/09)
- Heizwasser aus dem Gewächshaus (energieleverende kas) (Berlin, 16/01/09)
- Innovatie en beleid in Oudendoorn (Kiemkracht) (Nieuwe Oogst ed. Oost, 17/01/09)
- Symposium duurzame kas (kas als energiebron) (Nieuwe Oogst ed. Oost, 17/01/09)
- Grüne Woche in Berlijn (energieleverende kas) (Mid-Frieslander, 20/01/09)
- De noodzaak van kleinschalige energiesystemen (Wagemans) (Gooi- en Eemlander editie Eemland en Leidsch Dagblad ed. Duin en Bollenstreek, 20/01/09)
- Extra stap voor verduurzaming (energie-neutrale zuivelketen) (Zuivelzicht, 21/01/09)
- Biochar geen indianenverhaal (klimaatreddende bodem) (www.nieuweoogst.nu en Nieuwe Oogst ed. Oost, 24/01/09)
- Niet klagen, maar veranderen (Wagemans) (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert en Limburgs Dagblad ed. Zuid Heuvelland, 27/01/09)

- Energieproducerende kas levert vooral kennis op (Bloemisterij, 30/01/09)
- Dit had ik niet willen missen (Kiemkracht) (Nieuwe Oogst ed. Zuid, 31/01/09)
- Duurzaam ondernemen is de toekomst (Happy Shrimp Farm) (Kamerkrant ed. Noordwest Holland, 31/01/09)
- Glastuinbouw loopt op tegen weerbarstige praktijk (Energiegids.nl, 31/01/09)
- Algen in je tank (powerfarms!) (FEM/Business, 07/02/09)
- Energieproducerende kas nu al economisch haalbaar (Bloemisterij, 13/02/09)
- Werken aan een nieuw idee (klimaatreddende bodem) (Nieuwe Oogst Gewas, 14/02/09)
- CO₂ kans voor akkerbouw (klimaatreddende bodem) (Nieuwe Oogst Gewas, 14/02/09)
- Probleemloze koe (weerbaar vee) (Nieuwe Oogst ed. Oost, 14/02/09)
- Plan CO₂-opslag bij IJmuiden (mariene parken) (IJmuider Courant, 17/02/09)
- Warmte oogsten met geweven matjes (kas als energiebron) (Tubantia, 18/02/09)
- Een gasbel met CO₂ en viskweek voor de kust (IJmuider Courant, 17/02/09, Noordhollands Dagblad edities Dagblad Kennemerland (18/02/09), Zaanstreek (19/02/09), Alkmaarsche Courant (23/02/09), Schager Courant (24/02/09), Leidsch Dagblad ed. Rijn en Veenstreek (20/02/09) en Gooi- en Eemlander editie Eemland (21/02/09))
- Dunnedraadwarmtewisselaar breder inzetbaar in bedrijfshallen (kas als energiebron) (Cobouw, 20/02/09)
- Tot 90% besparen op verwarmen van gebouwen (kas als energiebron) (Het Financieele Dagblad, 23/02/09)
- Presentatie over toekomst Wirwar (InnoFisk) (Noordhollands Dagblad ed. Waterland, 26/02/09)
- Studenten brainstormen over duurzaam vissersschip (noordzeevisserij/BoC) (Visserijnieuws, 27/02/09)
- Work is gaming (Nieuwe Oogst Gewas, 28/02/09)
- Glasaalproject biedt grote kans voor Volendam (www.edam-volendam.nl, 02/03/09)
- Carel Callenbach, directeur Ingrepro (powerfarms!) (Trouw, 07/03/09)
- Kassen verwarmen met computers (datagarden) (www.sierteelt.net.nl, 11/03/09)
- Gamen goed voor teambuilding (work is gaming) (Bloemisterij, 13/03/09)
- Proeffabriek voor grasraffinage (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 13/03/09 en Stentor Dagblad Flevoland, 14/03/09)
- Fryslân krijgt proeffabriek voor grasraffinage (Friesch Dagblad, 14/03/09)
- Friesland krijgt fabriek voor grasverwerking (Parool, 14/03/09)
- Fabriek in Friesland voor grasraffinage (Brabants Dagblad ed. Tilburg west, 14/03/09)
- Drijvende kas in Zuid-Holland (Nieuwe Oogst Tuinbouw, 14/03/09)
- Proef met papier en veevoer uit gras (Tubantia ed. Tubbergen, 14/03/09)

- Friesland krijgt (een) grasfabriek (Reformatorisch Dagblad, Volkskrant, NRC Handelsblad en Telegraaf, 14/03/09, en Het Nieuwsblad Belgie, 15/03/09)
- Proeffabriek (voor) grasraffinage in Oentsjerk (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 13/03/09, en Weekkrant Fryslân, 17/03/09)
- Grasfabriek antwoord aan Milieudefensie (Agrarisch Dagblad, 17/03/09)
- Symbolisch begin voor Buuderij (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 19/03/09)
- Kabinet, investeer in de groene ruimte (energieleverende kas) (Agrarisch Dagblad, 19/03/09)
- Geld verdienen met restwarmte (kas als energiebron) (Bakkerswereld, 20/03/09)
- Karakteristieke 500 el boom in ere hersteld (buurderij) (Nieuwe Oogst editie West, 21/03/09)
- Eiwit en vezel uit de grasfabriek (Trouw, 21/03/09)
- Raffinage geeft gras meerwaarde (Nieuwe Oogst editie Noord, 21/03/09)
- Grassa! (Nieuwe Oogst editie Noord, 21/03/09)
- Prikkelende plannen van ASG (Courage) (Nieuwe Oogst editie Noord, 21/03/09)
- Traditionele schaduwwilg geplant in Haarlemmermeer (buurderij) (Boerderij, 24/03/09)
- Aardgasvrije bouw technisch haalbaar (Oei/kas als energiebron) (Cobouw, 25/03/09)
- Arbeidsmotivatiespel voor de glastuinbouw wordt goed ontvangen (work is gaming) (www.retailactueel.com en www.trainingswereld.nl, 25/03/09)
- Warm water bewaren voor de winter (kas als energiebron) (Ad Haagsche Courant ed. Zoetermeer, 26/03/09)
- Wijk koopt warmtevoorziening van Vitens – Bewoners starten eigen energiebedrijf (nieuwe nuts) (persbericht InnovatieNetwerk/ Thermo Bello BV, 26/03/09)
- Noorden bundelt krachten in ‘grasfabriek’ (grassa!) (Dagblad van het Noorden ed. Stad en Haren, 26/03/09)
- Wortels ‘grasraffinage’ lagen bij Avebe (Dagblad van het Noorden ed. Stad en Haren, 26/03/09)
- Eerste bioraffinageprojecten (grassa!) (de Ingenieur, 27/03/09)
- Concept ‘Waterhouderij’ verdient nadere verkenning (Groene Ruimte, 27/03/09)
- Kaswoning levert energie/Sungalow (energieleverende kas) (de Ingenieur, 27/03/09)
- Gamen op het werk goed voor teambuilding (work is gaming) (Groenten en Fruit, 27/03/09)
- Gestolde zonne-energie (ecopyramide) (Leeuwarder Courant ed. Zuid, Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad, Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, Tubantia ed. Tubbergen, Stentor Deventer Dagblad, Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 28/03/09)
- Vloeibare energie op basis van redoxreacties (fotonenboer) (C2W Chemisch 2 Weekblad, 28/03/09)
- Koe als energiebron (fotonenboer/grassa!) (Carrière+, no. 2, 2009)
- Wieringermeer krijgt groenste datacenter (datagarden) (Het Financieel Dagblad en www.fd.nl, 30/03/09)

- Productiewarmte hergebruiken of verkopen (kas als energiebron) (Installatie en Sanitair, 31/03/09)
- Niet bij economie alleen (Wagemans) (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 01/04/09)
- Innoveren om te overleven/Zeer weinig boeren zijn echt vernieuwend (grassa!) (Boerderij, 07/04/09)
- Agrotransport kan groener (energie neutrale zuivelketen) (Boerderij, 07/04/09)
- EVA-wijk verwarmt zichzelf (nieuwe nuts) (Culemborgse Courant, 08/04/09)
- Groen gas tanken goed voor zuivelsector (energie neutrale zuivelketen) (Trouw, 08/04/09)
- Ontwikkeling buurderij Haarlemmermeer-Zuid (Witte Weekblad ed. Lisse e.o., 08/04/09)
- Nieuw concept 'ZuivelNatuur' (Zuivelzicht, 09/04/09)
- Koe van de toekomst moet efficiënt kunnen produceren (energie neutrale zuivelketen) (Agrarisch Dagblad, 10/04/09)
- Visserman symbool van palingverleden (innofisk) (Noordhollands Dagblad ed. Waterland, 11/04/09)
- Top veertig groene ridders onder de veertig (Happy Shrimp Farm) (Volkskrant, 11/04/09)
- Gras opwaarderen tot sojavervanger (grassa!) (Boerderij, 14/04/09)
- Glastuinbouw beproeft energiekassen (kas als energiebron) (Leeuwarder Courant ed. Noord, 15/04/09)
- Warmte sparen voor winter (energieproducerende kas) (AD Haagsche Courant ed. Westland, 15/04/09 en AD Groene Hart ed. Gouda, 16/04/09)
- Energie sparen voor de winterse maanden (kas als energiebron) (AD Groene Hart ed. Alphen a/d Rijn, 16/04/09)
- Omslag in denken nodig voor duurzame energie-projecten (energieleverende kas) (Agrarisch Dagblad, 16/04/09)
- Drie prototypes van 'energieproducerende kassen' geopend (Agri Holland, 16/04/09)
- Verburg opent Innovatie- en Democentrum (kas als energiebron) (Bloemisterij, 17/04/09)
- Kassen open met segway (kas als energiebron) (Nieuwe Oogst editie Noord, 18/04/09)
- Onderzoek naar weerstand koe (natuurlijke weerstand) (Nieuwe Oogst editie Noord, 18/04/09)
- Nieuw merk melk: ZuivelNatuur (Nieuwe Oogst Veehouderij, 18/04/09)
- Minister Verburg opent 'energiekassen' (Bloemenkrant, 21/04/09)
- Minister opent testcentrum (kas als energiebron) (Havenloods ed. 3B-Krant, 22/04/09)
- Minister Verburg opent drie prototypes energieproducerende kas (De Heraut, 22/04/09)
- ZuivelNatuur is zuivel uit de natuur (Zuivelzicht, 23/04/09)
- Garnaal, onooglijk succesnummer (Happy Shrimp Farm) (Leidsch Dagblad ed. Rijn en Veenstreek, 24/04/09)
- Groene RMO (energie neutrale zuivelketen) (Nieuwe Oogst editie Oost, 25/04/09)
- Boerderij van de toekomst: de Waterhouderij (www.changemagazine.nl, 28/04/09)

- Geld verdienen met restwarmte (kas als energiebron) (Vis Magazine, 30/04/09)
- Transition town-beweging kans duurzame bedrijven (nieuwe nuts) (Energiegids.nl, 30/04/09)
- Foodiefile (Happy Shrimp Farm) (Delicious, 30/04/09)
- Grasfabriek in Friesland (grassa!) (PT Industrieel Management, 30/04/09)
- Sustainability (grassa!) (SCM Supply Chain magazine, 30/04/09)
- Slimme robots vervangen grote machines (smartbot/scharrelbietenbot) (Akker magazine, nr. 3, april 2009)
- Kunnen we leren van de landbouw? (zee als ecologisch en economisch kapitaal) (Visserijnieuws, 01/05/09)
- 44 miljoen voor vissector (Happy Shrimp Farm) (Visserijnieuws, 01/05/09)
- De laagste plek van Europa (Zuidplaspolder) als duurzaam visitekaartje (energieweb) (Het Financieele Dagblad, 02/05/09)
- Boer moet voor zijn eigen water zorgen (waterhouderij) (De Pers, 05/05/09)
- Verburg op Dag Zeeuws platteland (Rob van Haren) (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 09/05/09)
- Onderzoek langere levensduur koeien (natuurlijke weerstand) (Nieuwe Oogst editie Noord, 09/05/09)
- Antibioticatips (natuurlijke weerstand) (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 09/05/09)
- Tactiek van de zwarte aarde kan klimaat redden (klimaatreddende bodem) (Agrarisch Dagblad, 15/05/09)
- Verse schol in de supermarkt (vis van dichtbij) (Visserijnieuws, 22/05/09)
- De boer als waterleverancier voor de omgeving (waterhouderij) (Agrarisch Dagblad, 29/05/09)
- 24 miljoen euro voor duurzame Zuidplaspolder (www.vrom.nl, 29/05/09)
- Varkenshouderij op de Binckhorst (Varkens in de stad) (Den Haag Centraal, 29/05/09)
- De landbouw verzilt (Zilte ProefTuin) (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, Stentor Deventer Dagblad, Eindhovens Dagblad ed. Eindhoven-Oost en Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 30/05/09)
- Stedeplanning moet groener/Korte lijnen (agropolis, voorloper zonneterp) (Trouw, 30/05/09)
- Stadslandbouw/Een akker in de stad heeft voordelen (varkensflat) (Trouw, 30/05/09)
- ZuivelNatuur (Nieuwe Oogst editie Noord, 30/05/09)
- Innovatie is een compleet traject (Kiemkracht) (Nieuwe Oogst editie Oost, 30/05/09)
- Kas en kantoor (agropark) (GTT Glastuinbouwtechniek magazine, 31/05/09)
- Planten kraken/Nieuwe ontwikkelingen in de witte biotechnologie (ecopyramide) (EOS Magazine, 31/05/09)
- Opschaling van melkveehouderij heeft ruimtelijke effecten (cowmunity) (SPIL, 31/05/09)
- Buurderij Overasselt stapje dichterbij (Groesbeeks Weekblad, 02/06/09)
- Varkenshouderij in de Binckhorst? (Posthoorn ed. Leidschenveen/Ypenburg, 03/06/09)

- Felicitas heeft eindelijk gekozen (buurderij) (Gelderlander ed. Rijk van Nijmegen, 03/06/09)
- 'Buurderij' wil over twee jaar van start (Gelderlander ed. Rijk van Nijmegen, 03/06/09)
- Agrotransport op groen gas (energieneutrale zuivelketen) (Zuivelzicht, 04/06/09)
- Hoe ziet kotter van de toekomst er uit? (noordzeeverij: naar nieuwe energie) (Visserij Nieuws, 05/06/09)
- Symposium bij Podium Architectuur (buurderij) (Witte Weekblad ed. Nieuw Vennep e.o., 10/06/09)
- Symposium over kotter van de toekomst (noordzeeverij: naar nieuwe energie) (Het Urkerland, 11/06/09)
- Dankzij EU kan Volendam vissen (InnoFisk) (Parool, 08/06/09)
- Bestemmingsplan Het Nieuwe Water goedgekeurd (aardwarmte/waterberging) ('t Hele Westland, 11/06/09)
- Kiemkracht: saldo lupinen concurreert met tarwe (HipHapie) (Agrarisch Dagblad, 11/06/09)
- Robots wieden straks op Zeeuwse akkers onkruid (Kiemkracht) (Provinciale Zeeuwse Crt. ed. Walcheren, 11/06/09)
- Zoetwatervoorziening Zuidwest-Nederland grote legpuzzel (Van Schaik) (H2O, 12/06/09)
- Experimentele koeientuin in Zeijen (Dagblad van het Noorden ed. Zuidoost-Drenthe, 12/06/09)
- Vernieuwing (koeientuin) (Nieuwe Oogst editie Noord, 13/06/09)
- Koeientuin brengt entertainment (Nieuwe Oogst editie Noord, 13/06/09)
- Koe eet van de muur in nieuwe vrijloopstal (Agrarisch Dagblad en Friesch Dagblad, 13/06/09)
- Vijfsterrenstal voor nieuwsgierige koe (koeientuin) (Dagblad van het Noorden ed. Stad en Haren, 13/06/09)
- Koeientuin doet zijn intrede (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 13/06/09)
- Koeien krijgen tuin als stal (Nieuwe Oogst editie West, 13/06/09)
- Koeientuin haalt buiten naar binnen (Nieuwe Oogst editie LLTB, 13/06/09)
- Nieuwe dynamiek (buurderij) (Nieuwe Oogst editie Noord, 13/06/09)
- De Koeientuin: een nieuw concept voor de huisvesting van melkvee (www.groeneruimte.nl, 16/06/09)
- Veehouder Noord: boeren moeten keuze kunnen maken (koeientuin) (Oostermoer-Noordenveld, 17/06/09)
- Nieuw dorpsraadbestuur wil vooral goede contacten (buurderij) (Witte Weekblad ed. Hoofddorp e.o., 17/06/09)
- De koeientuin: binnen = buiten (Zuivelzicht, 18/06/09)
- Planet en profit (energieneutrale zuivelketen en koeientuin) (Zuivelzicht, 18/06/09)
- Wethouder Fransen: 'Het is belangrijk om energieneutraal te zijn in 2040' (Oei) (Nieuwe Meerbode ed. Aalsmeer e.o., 18/06/09)
- Nog een visserijwereld te winnen (noordzeeverij: naar nieuwe energie) (Visserij Nieuws, 19/06/09)
- Vis van dichtbij (noordzeeverij) (Visserij Nieuws, 19/06/09)
- Koe moet zich goed voelen/Koeientuin speelplaats voor onderzoek (Boerderij, 23/06/09)
- Kansrijke kruiden voor kasteelt gezocht (SIGN) (Agrarisch Dagblad, 23/06/09)

- Nieuwe dynamiek op het platteland (buurderij) (Boerderij, 23/06/09)
- Innovatiestichting houdt geld over (SIGN) (Agrarisch Dagblad, 24/06/09)
- Chinese sprekers: “We hebben veel vertrouwen in samenwerking met Nederlandse bedrijven” (Oei/SIGN) (De Heraut, 24/06/09 en www.heraut-online.nl, 06/07/09)
- Project voor opslag CO₂ door akkerbouw (klimaatreddende bodem/biochar) (www.agd.nl, 25/06/09)
- Ecologische kwekerij van garnalen failliet (Happy Shrimp Farm) (AD Dordtenaar, 25/06/09)
- Happy Shrimp Farm failliet (AD Rotterdams Dagblad edities Rotterdam Stad en Oost, 25/06/09, AD Groene Hart ed. Alphen a/d Rijn, 26/06/09), Het Financieele Dagblad, 27/06/09)
- Kweker van garnalen bankroet (Het Financieele Dagblad, 27/06/09)
- Koper gezocht voor failliete garnalenkwekerij (AD Rotterdams Dagblad ed. Rotterdam Stad, 26/06/09)
- Studie naar terugwinning meststof (meer met mest) (Agrarisch Dagblad, 26/06/09)
- Akkerbouw en EU steken geld in opslag CO₂ (biochar) (Agrarisch Dagblad, 26/06/09)
- Baanbrekende innovaties beginnen bij wilde ideeën (Kiemkracht) (Agrarisch Dagblad, 27/06/09)
- Curator beziet mogelijkheden doorstart Happy Shrimp Farm (Trouw, 01/07/09)
- Buurderij moet burgers naar platteland trekken (Agrarisch Dagblad, 03/07/09)
- De koe kiest voor groen (koeientuin) (Eindhovens Dagblad ed. Eindhoven-Oost, Provinciale Zeeuwsche Crt. ed. Walcheren, Gelderlander ed. de Vallei-Ede, Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, Stentor Deventer Dagblad en Tubantia ed. Tubbergen, 04/07/09)
- Fosfaatbron (meer met mest) (Nieuwe Oogst editie Noord, 04/07/09)
- Match maken tussen biologische boeren (grassa!) (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 04/07/09)
- Minder gasolie door vliegers (noordzeeverij: naar nieuwe energie) (Visserij Nieuws, 10/07/09)
- Twee bekende kwekerijen ten onder (Happy Shrimp Farm) (Visserij Nieuws, 10/07/09)
- Kwekerijen vangen bot met hun vis (Happy Shrimp Farm) (Telegraaf, 11/07/09)
- Verbrandingsmotor (noordzeeverij: naar nieuwe energie) (Weekblad Schuttevaer, 11/07/09)
- Onderzoek Agropark Noordoostpolder (Noordoostpolder Dinsdag en Donderdag, 21/07/09)
- Agrariërs onderzoeken kansen agropark in NOP (Agrarisch Dagblad, 21/07/09)
- Agropark: studie naar haalbaarheid (Stentor Dagblad Flevoland, 21/07/09 en Stentor Nieuw Kamper Dagblad, 22/07/09)
- Onderzoek naar haalbaarheid Agropark (Zuid Friesland, 22/07/09)
- Komst van Agropark onderzocht (Flevopost Noordoostpolder/Urk, 22/07/09)

- Onderzoek Agropark (Nieuwe Oogst ed. Noord, 25/07/09)
- Zes vragen over DE-bouwen (zonneterp) (Stedebouw & Architectuur, 30/07/09)
- Nederlandse visserij zit niet te wachten op fantasieprojecten (Happy Shrimp Farm) (Visserij Nieuws, 07/08/09)
- Lingewaard klaar voor eind recessie (agropark) (Gelderlander ed. Betuwe, 07/08/09)
- Consument koopt in 2020 meer direct in bij producent (logistiek 2020) (Bloemisterij, 07/08/09)
- 'Groene' warmte voor tuinderskassen (datagarden) (Het Parool, 08/08/09)
- Bier kan nog een stuk duurzamer (Kiemkracht) (Nieuwe Oogst Gewas, 15/08/09)
- Bezoekjes aan toilet krijgen energiewaarde (nieuwe nuts) (www.trouw.nl, 18/08/09)
- Regels inspireren niet (Wagemans) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 18/08/09)
- Kunst in de Polder aan de slag met 'Beelden in de Buurderij' (Hoofddorpse Courant, 20/08/09 en www.hoofddorpscourant.nl, 17/08/09)
- Groene buurderij (Binnenlands Bestuur, 21/08/09)
- Met een bakfiets de markt op (Happy Shrimp Farm) (NRC Handelsblad, 27/08/09)
- Bakfiest, garnalen en stormparaplu (Sprout, 31/08/09)
- Energie uit toiletbezoek in wijk Deventer (nieuwe nuts) (www.refdag.nl, 31/08/09)
- Het einde van agrarisch natuurbeheer (agroproductieparken) (RO Magazine, 31/08/09)
- Zomeravondexcursie Grasraffinage (Nieuwe Oogst editie Noord, 29/08/09 en 05/09/09)
- Data met paprikasmaak (datagarden) (Computable, 11/09/09)
- Overschot bedrijventerrein dreigt (agropark) (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 11/09/09)
- Minder hectares nodig (agropark) (Stentor Zwolse Courant ed. Veluwe, 11/09/09)
- Drie keer mvo (Carel de Vries, Courage) (Nieuwe Oogst editie Oost, 12/09/09)
- Toekomst Westflank wordt nu bepaald (buurderij) (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 11/09/09)
- Grote tekorten op plannen Westflank (buurderij) (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 17/09/09)
- Innovatie is meer dan alleen wat nieuws (Courage) (Boerderij, 15/09/09)
- Uitbannen via bedrijfsplan (antibioticumvrije varkenshouderij) (Boerderij, 22/09/09)
- Varkenshouderij kan zich niet veroorloven het MRSA-probleem te negeren (antibioticumvrije varkenshouderij) (Boerderij, 22/09/09)
- Zeer grote veehouderij 'industrieel' (agropark) (Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 22/09/09)
- Grote veehouderijen op industrieterrein (agropark) (Tubantia ed. Tubbergen, 22/09/09)
- Veehouder op bedrijfsterrein (agropark) (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 22/09/09)

- Die agroparken zijn net Loch Ness (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 23/09/09)
- Twaalf agroproductieparken in provincie Gelderland (Agrarisch Dagblad, 23/09/09)
- Megastal niet, wèl agropark? (Gelderlander Achterhoek ed. Doetinchem, 23/09/09)
- Lingewaard zet in op bedrijventerrein (De Betuwe en De Nieuwe Krant, 23/09/09)
- Agropark: meet effect gezondheid (Gelderland Achterhoek en Tubantia ed. Achterhoek, 24/09/09)
- Primeur Achterhoeks Fotonenboer: zonne-energie systeem voor melkrobot (www.duurzameenergiethuis.nl, 25/09/09)
- Agroparken (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 26/09/09)
- Drentse landbouw op de kaart (agropark) (Nieuwe Oogst editie Noord, 26/09/09)
- Zilte volkstuintjes en zelfsnijvelden in project Waterdunen Breskens (zilte proeftuin) (BN de Stem ed. Zeeuws-Vlaanderen, Provinciale Zeeuwse Crt. edities Zeeuws-Vlaanderen en Schouwen-Duiveland, 26/09/09)
- HAP: begraafplaats in Park21 of Venneperhout (buurderij) (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 26/09/09)
- Melkveehouderij wil af van soja (veehouderij zonder soja) (Trouw, 26/09/09)
- Halve cent per kilo voor sojavrije melkveehouderij (Agrarisch Dagblad, 29/09/09)
- Durf het denken om te draaien! (Ger Vos, Kas als Energiebron) (STOAS nu, najaar 2009)
- Aardgras (ecopyramide) (Europoort Kringen, 30/09/09)
- Zorgen in raad over tekort Westflank (buurderij) (Hoofddorpse Courant, 01/10/09)
- Schapen op dak kantoren (buurderij) (Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 01/10/09)
- Kans op doorstart Happy Shrimp vrijwel verkeken (Volkskrant, 03/10/09)
- Vrijdag 6 november Inspiratiedag Courage (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 03/10/09, 10/10/09, 17/10/09 en 24/10/09)
- Innovatie van idee tot praktijk (bijv. Courage) (Nieuwe Oogst editie Noord, 03/10/09)
- Melk in ontaarde markt (Wagemans) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 06/10/09)
- Gebiedsvisie heeft geen draagvlak (agropark) (Montferland Journaal, 06/10/09)
- Verzet tegen agropark ontnemt ons duurzame lessen (Trouw, 06/10/09)
- Agroparken duurzaam alternatief megastallen (Agrarisch Dagblad, 06/10/09)
- Agroparken duurzaam (De Pers, 06/10/09)
- Onderzoeker positief over Agroparken (Hoog en Laag, 07/10/09)
- Agrosector (agropark) (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 08/10/09)
- Drijvende kas dichterbij (Bloemisterij, 09/10/09)
- De drijvende kas met rozen komt er (Bloemisterij, 09/10/09)
- Agropark duurzaam (Nieuwe Oogst editie Noord, 10/10/09)
- Pleidooi voor agroparken (Het Financieel Dagblad, 10/10/09)

- Kunststukje tegen gekkenwerk? (agropark) (Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 10/10/09)
- Die parken moeten er komen (agropark) (Boerderij, 13/10/09)
- (Informatiedag over) Innovaties in de melkveehouderij (Courage) (Boerderij, 13/10/09 en 20/10/09)
- Zeg 'ja' tegen verbrede landbouw, 'nee' tegen megastallen! (Weekjournaal ed. Oirschot, 14/10/09)
- Hollands Glorie: Agropark (Intermediair, 15/10/09)
- Anders melken (Carel de Vries, Courage) (Nieuwe Oogst editie Noord, 17/10/09)
- Eerste klimaatbestendige paviljoen (drijvende kas) (Cobouw, 23/10/09)
- Werkbezoek minister Gerda Verburg aan onderzoek bij de Universiteit Leiden (InnoFisk) (persbericht LNV, 23/10/09)
- Gras voor krachtvoer en karton (grassa!) (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 27/10/09)
- Ferme ingrepen leiden tot sluitende begroting 2010 (buurderijen) (Regiodiek, 27/10/09)
- Weblog van wethouder Wim Runderkamp (InnoFisk) (www.volendam80.nl, 27/10/09)
- Volendam weer palingdorp door viagra voor vissoort (InnoFisk) (Telegraaf, 28/10/09)
- Redding voor aal komt nabij (InnoFisk) (Leidsch Dagblad, Leidsch Dagblad edities Duin en Bollenstreek en Rijn en Veenstreek, 28/10/09)
- Knappe Leidse koppen foppen aal (www.visserijnieuws.nl, 29/10/09 en Visserijnieuws, 30/10/09)
- Vervolgonderzoek naar Volendam. Knappe Leidse koppen foppen aal (www.volendam80.nl, 29/10/09)
- Ambitieuze drijvende kas van 50.000 vierkante meter (AD Haagsche Courant ed. Westland, 28/10/09)
- Aantonen minder geuroverlast struikelblok provincie (agropark) (Stentor Zutphens Dagblad en Gelderlander Achterhoek, 29/10/09)
- Land- en tuinbouw en milieu (agropark) (ESB Dossier, 31/10/09)
- Inspirerende melkveedag (Courage) (Nieuwe Oogst Veehouderij, 31/10/09)
- Groen licht voor zelfredzame koe (weerbaar vee) (Nieuwe Oogst editie Noord, 31/10/09)
- De biobased industrie is al eeuwen oud (zelfbemestende akkerbouw: afval is voedsel) (Petrochem, 31/10/09)
- Einde aan de ijdelheid (Wagemans) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 03/11/09)
- Zeeuws biopark duurzaam visitekaartje (agropark) (BN de Stem ed. Zeeuws-Vlaanderen en Provinciale Zeeuwse Crt. ed. Walcheren, 03/11/09)
- Zuid-Holland zoekt plek voor drijvende rozenkas (Cobouw, 04/11/09)
- Wordt Volendam de redding voor de paling? (innofisk) (Nieuw Volendam, 04/11/09)
- Rozen in drijvende kassen (AD Groene Hart ed. Alphen a/d Rijn, 05/11/09)
- Houtakker II wordt 'Dubai aan Linge' (agropark) (Gelderland ed. Betuwe, 05/11/09)

- Proef met drijvende kas (AD Algemeen Dagblad, 05/11/09)
- Onderzoek naar (mogelijkheden) drijvende (rozen)kas (AD Haagsche Courant edities Zoetermeer en Westland, 05/11/09)
- Onderzoek grootschalige drijvende kas (Agrarisch Dagblad, 06/11/09)
- Lupine heeft een kans, maar moet zich ontwikkelen (HipHapje) (Agrarisch Dagblad, 06/11/09)
- Drijvende kas (Nieuwe Oogst editie West, 07/11/09)
- Ruimte voor uitdagende stal (cowfortable) (Boerderij, 10/11/09)
- Blijft 'ie' drijven of niet (Bloemenkrant, 10/11/09)
- Start innovatieprogramma stadslandbouw (Westerpost Osdorp/Sloten, 11/11/09)
- Er moeten spijkers met koppen geslagen worden voor Volendamse glasaalkweek (innofisk) (Nieuw Volendam, 11/11/09)
- Een wereldprimeur in Zuid-Holland (drijvende kas) (Havenloods ed. 3B-Krant, 11/11/09)
- Wordt Lansingerland de eerste gemeente met een drijvende kas? (De Heraut, 11/11/09)
- Drijven maar! (De Westlander ed. dinsdag, 11/11/09)
- Nieuwerkerkse rozenkweker bedenkt een kas die drijft (AD Rotterdams Dagblad ed. Oost, 11/11/09 en AD Haagsche Courant ed. Zoetermeer 19/11/09)
- Kansen voor lupine als sojavervanger (HipHapje) (Carrière+, nr. 5, 2009)
- Twee rozentelers durven de uitdaging aan met Floating Roses (Telstar en De Heraut, 11/11/09)
- Van wazige voorgezichten naar concrete projecten/Vijf jaar Courage (Zuivelzicht, 12/11/09)
- Nog zoveel te leren en te ontdekken (visserij/Ger Vos) (Visserijnieuws, 13/11/09)
- Duurzame productie centraal bij bijeenkomst melkveehouderij (Courage) (Nieuwe Oogst editie LLTB, 14/11/09)
- Courage vijf jaar (Nieuwe Oogst editie Noord, 14/11/09)
- Koe nationale mascotte (Courage) (Nieuwe Oogst Veehouderij, 14/11/09)
- Loeien in de serre (koeientuin) (NRC Handelsblad, 14/11/09)
- Fosfaat uit water (Nieuwe Oogst editie Noord, 14/11/09)
- Prijs fosfaatproject (Nieuwe Oogst editie Noord, 14/11/09)
- Drijvende kas komt eraan (AD Dordtenaar, AD Rivierenland, AD Groene Hart ed. Gouda en AD Rotterdams Dagblad ed. Rotterdam en Rotterdam Stad, 16/11/09)
- Nieuwe technologie in Agro-logistiek (SIGN) (persbericht Kenlog BV, 16/11/09)
- Behoud bollenteelt voor de regio (drijvende kas) (Rijnsburger, 19/11/09)
- Scheepvaart op LNG schoner en goedkoper (nieuwe energie visserij) (Visserijnieuws, 20/11/09)
- Door innovatie investeren in duurzaamheid (Happy Shrimp Farm) (Boerderij, 20/11/09)
- Gasbel (klimaatneutrale stal) (Nieuwe Oogst editie Noord, 21/11/09)
- Algen leveren schoon water en geld (Nieuwe Oogst editie Noord, 21/11/09)
- Onderzoek naar zuivering drainwater door algen (www.deboomkwekerij.nl, 26/11/09)

- Biomassa belangrijke grondstof en energiebron in regio Noord-Veluwe (agropark) (www.locourant.nl, 28/11/09)
- Putten krijgt Agroproductiepark (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 28/11/09)
- LNG lonend voor visserij (nieuwe energie visserij) (Weekblad Schuttevaer, 28/11/09)
- Gras is geen afval maar een multifunctionele grondstof (grassa!) (Het Financieele Dagblad, 28/11/09)
- Nieuwe duurzame nutsbedrijven vooral in voorbereiding (Energiegids.nl, 30/11/09)
- Dubbeldeks melkstal centraal in Courage-plan (cowfortable) (Veehouderij Techniek, 30/11/09)
- Voorst creëert ruimte voor de glastuinbouw (Driesteden Business, 30/11/09)
- Geld is binnen voor 'Buurderij' Overasselt (Gelderlander ed. Rijk van Nijmegen, 01/12/09)
- Buurderij weer stap dichterbij (Regiodiek, 01/12/09)
- Samenwerking (agropark) (Puttens Weekblad, 02/12/09)
- Eén idee kan het verschil maken (Oei) (Bloemisterij, 04/12/09)
- Holistisch grondgebruik (Kiemkracht) (Nieuwe Oogst Gewas, 05/12/09)
- Duurzame innovaties melkvee (Carel de Vries) (Nieuwe Oogst editie LLTB, 05/12/09)
- Verburg houdt vast aan vermindering antibiotica in veehouderij (Persbericht LNV, 07/12/09)
- Raad bepaalt lot van Buurderij (Groesbeeks Weekblad, 08/12/09)
- Arenasessie meervoudig ruimtegebruik (SIGN) (persbericht Greenport Campus 2009, 08/12/09)
- Toekomst is aan Tuinbouw 2.0 (Oei) (Bloemenkrant, 08/12/09)
- Tien tot twaalf grote agroproductieparken (De Nieuwe Krant, 09/12/09)
- Claim grond agropark (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 10/12/09)
- Drijvende rozen (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 12/12/09)
- Nederlandse akkerbouw aan bod in Kopenhagen (Kiemkracht) (Agrarisch Dagblad, 12/12/09)
- Fotonenboer stroomopslag in redoxbatterij (Boerderij, 15/12/09)
- Juist weilanden geschikt voor natuur (Carel de Vries) (Kontakt Leerdam/accent, 16/12/09)
- Eerste 'fotonenboer' start (Nieuwe Oogst edities Noord en LLTB, resp. 12/12/09 en 19/12/09)
- Klimaatreddende bodems (www.changemagazine.nl, 14/12/09)
- Egoloosheid is gevraagd (Wagemans) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 18/12/09)
- Komt een boer bij de dokter... (natuurlijke weerstand) (Nieuwe Oogst editie ZLTO, 19/12/09)
- Cateringservice voor koe in de maak (grassa!) (Nieuwe Oogst editie Noord, 19/12/09)
- Honger is honderd keer zo belangrijk als klimaat (agroparken) (Boerderij, 22/12/09)
- Odinot licht duurzaam plan toe in commissie (groene scan) (Provinciale Zeeuwse Crt. ed. Schouwen/Duiveland, 22/12/09)
- Noord-Holland draagt bij in aalonderzoek (innofisk) (Visserijnieuws, 24/12/09)

- Crisis vrijwel nooit enige reden bankroet (Happy Shrimp Farm) (Volkskrant, 24/12/09)
- Tweedeling landbouw onvermijdelijk (agroparken) (Volkskrant, 28/12/09)
- Aldus besloten (buurderijen) (Groesbeeks Weekblad, 29/12/09)
- Mooi plan maar zorg om risico's (bruuderijen) (Groesbeeks Weekblad, 29/12/09)
- Duurzaam gebruik van biomassa/EcOPYramide geeft andere kijk op duurzaamheid (Europoort Kringen, 31/12/09)
- Nederland heeft het in zich om koploper te worden van de internationale, op biomassa gebaseerde economie (citaat Jan de Wilt) (Petrochem, 31/12/09)
- Kansen voor lupine als sojavervanger (HipHapje) (Carrière+, 31/12/09)
- 1.000 koeien weiden kan (cowfortable) (V-focus+, 31/12/09)
- De zoektocht naar coherentie na verzelfstandiging en privatisering (Courage) (SPIL, 31/12/09)
- Scheepvaart op LNG schoner en goedkoper (nieuwe energie visserij) (Maritiem Nederland, 31/12/09)
- Scheepvaart op LNG schoner en twintig procent goedkoper dan olie (nieuwe energie visserij) (Europoort Kringen, 31/12/09)

5.

Lezingen en workshops

- 'Toekomst voor vernieuwers'. Lezing LTO Afdeling Friesland. Carel de Vries (Burgum, 08-01-2009).
- 'Projecten Courage'. Lezing Vakgroep LTO. Carel de Vries (Nijkerk, 22-01-2009).
- 'De toekomst van de melkveehouderij'. Lezing Workshop FrieslandCampina. Carel de Vries (Deventer, 30-01-2009).
- 'Agrotransport op groen gas'. Presentatie Workshop Courage. Carel de Vries (Zeist, 06-02-2009).
- 'Work is Gaming'. Presentatie voor nationale werkgroep en Regiocommissies 'Kom in de Kas'. Dewi Hartkamp (20-02-2009).
- 'Work is Gaming'. Presentatie voor Rijnplant. Dewi Hartkamp (23-02-2009).
- 'InnoFisk Volendam – De reproductie van paling'. Presentatie projectgroep Gemeente Edam-Volendam. Henk Huizing (Voldendam, 26-02-2009).
- 'InnoFisk Volendam – De reproductie van paling'. Presentatie Aandeelhoudersvergadering Glasaal Volendam BV. Henk Huizing (Volendam, 11-03-2009).
- 'Naar nieuwe energie'. Inleiding klankbordgroep met vissers VIP. Henk Riphagen (Hoofddorp, 14-03-2009).
- 'Institutional Aspects of Transformation'. Collegencyclus Management of System Change. Mathieu Wagemans (Wageningen, 20-03-2009).
- 'Industrial Ecology in Dutch Agriculture'. Inleiding in het kader van werkbezoek van Zweedse delegatie. Jan de Wilt (Rotterdam, 18-05-2009).
- 'Projecten Courage'. Presentatie Vakgroep LLTB. Carel de Vries (Roermond, 26-05-2009).

- 'Projecten Courage'. Presentatie LNV-DL. Carel de Vries (Den Haag, 28-05-2009).
- 'InnoFisk Volendam – De reproductie van paling'. Presentatie ten behoeve van opnames RTV Noord-Holland. Henk Huizing (Leiden, 11-06-2009).
- 'De Koeientuin'. Presentatie Symposium Courage. Carel de Vries (Zeijen, 12-06-2009).
- 'Alternatieve energie voor de visserij'. Toespraak voor vissers in visafslag. Henk Riphagen (Urk, 13-06-2009).
- 'New concepts for Agriculture in relation to climate change'. Fachtagung Aktiver Klimaschutz und Anpassung an den Klimawandel. Jan de Wilt (Braunschweig, 15-06-2009).
- 'Work is Gaming'. Presentatie voor LTO Groeiservice. Dewi Hartkamp (15-06-2009).
- 'Geneeskrachtige kruiden'. Presentatie Seminar High Value Plant Products. Peter Oei (Bleiswijk, 19-06-2009).
- 'Waardecreatie uit mest: een wenkend perspectief'. Workshop mestverwerking, innovatie en toekomstbeelden veehouderij. Jan de Wilt (Ede, 19-06-2009).
- 'Nieuwe Nuts/Bouwen met Groen en Glas'. Presentatie Interdepartementaal Energietransitieprogramma. Peter Oei (21-06-2009).
- 'Zoetwatervoorziening met De Waterhouderij'. Lezing op Zoet-Zout-Platform (coördinatie RWS). Charles van Schaik (Utrecht, 22-06-2009).
- 'Weerbaar Vee'. Presentatie Vakgroep LTO. Carel de Vries (Nijkerk, 02-07-2009).
- 'Overleven met Water'. Continue catwalk-lezing op N8vandeDuurzaamheid (Urgenda). Charles van Schaik (NDSM-terrein Amsterdam, 08-09-2009).
- 'Activiteiten Courage'. Presentatie LTO-Beleidsraad. Carel de Vries (Deventer, 10-09-2009).
- 'De Waterhouderij'. Inleiding voor Waterschap Hunze en Aas en provincie Drenthe. Charles van Schaik (Assen, 11-09-2009).
- 'De Waterhouderij: oplossing voor watertekorten in Brabant?'. Inleiding bij Telos-atelier Watermanagement in Noord-Brabant. Charles van Schaik (Aarle Rixtel, 16-09-2009).
- 'Een Vernieuwende Aanpak voor het Buitengebied'. Inleiding Gemeenteraad Leusden. Mathieu Wagemans (Leusden, 17-09-2009).
- 'Weerbaar Vee'. Presentatie LTO-fondsen. Carel de Vries (Deventer, 18-0-2009).
- 'Gebiedsgericht Innoveren als Gezamenlijke Opgave'. Inleiding PAO-Cursus. Mathieu Wagemans (Wageningen, 07-10-2009).
- 'Kansen geneeskrachtige kruiden/marktontwikkeling zorgsector'. Presentatie Middenduin Lifesciences Group. Peter Oei (08-10-2009).
- 'Nieuwe energieconcepten'. Presentatie tijdens 75-jarig bestaan Schoneveld Twello. Peter Oei (Twello, 12-10-2009).
- 'Toelating en toepassing algen als veevoer'. Bijeenkomst klankbord-groep Powerfarms. Jan de Wilt (Heteren, 13-10-2009).
- 'Grassa!'. Lezing Congres KCPK. Carel de Vries (Enspijk, 27-10-2009).
- 'De Waterhouderij'. Tweedaagse stand op de Innovatie Estafette. Charles van Schaik (Valkenburg, 04/05-11-2009).

- 'Fotonenboer'. Presentatie en inleiding ten behoeve van conferentie Courage. Henk Huizing (Utrecht, 06-11-2009).
- 'Fosfaat: van overschot naar tekort'. Courage-conferentie. Jan de Wilt (Utrecht, 06-11-2009).
- 'Projecten Courage'. Presentatie Conferentie Courage. Carel de Vries (Utrecht, 06-11-2009).
- 'Innovatie melkvee'. Presentatie CAH Dronten. Carel de Vries (Dronten, 18-11-2009).
- 'Projecten Courage'. Lezing Arvalis. Carel de Vries (Sevenum, 18-11-2009)
- 'Taking the greenhouse to the next level'. Presentatie tijdens 40-jarig bestaan Grodan. Peter Oei (19-11-2009).
- 'Duurzame landbouw: Een wenkend perspectief'. Lustrumseminar 10 jaar Nyenrode/VU Executive MA "Duurzaamheid in de financiële en agro/food wereld". Jan de Wilt. (Breukelen, 25-11-2009).
- 'Projecten Courage'. Lezing Arvalis. Carel de Vries (St. Anthonis, 25-11-2009).
- 'City Farming – Reconnecting food production and consumption'. Rotterdam Global Urban Summit. Jan de Wilt (Rotterdam, 03-12-2009).
- 'Resultaten Courage'. Presentatie Bestuur InnovatieNetwerk. Carel de Vries (Utrecht, 03-12-2009).
- 'SIGN-activiteiten'. Presentatie voor Greenports Venlo. Peter Oei (Venlo, 08-12-2009).
- 'Het kweken van aquatische biomassa op zee'. Conferentie Renewable Energy North Sea, Jan de Wilt (IJmuiden, 09-12-2009).
- 'Nieuwe Nuts'. Presentatie 'Nieuwe Nuts Manifestatie' De Balie. Peter Oei (Amsterdam, 10-12-2009).
- 'Agrarisch Natuurbeheer'. Forum Den Hâneker. Carel de Vries (Giessenburg, 11-12-2009).

Bijlage 3:

Gezonde

Samenleving

I.

Het thema

Een goede gezondheid is een van de belangrijkste aspecten in het leven. Onderzoek wijst uit dat de meeste mensen een goede gezondheid zelfs op de eerste plaats zetten van belangrijke dingen. Hoewel de levensverwachting hoger is dan ooit, betekent dit niet per definitie dat wij ook gezonder zijn gaan leven. Daarom krijgt het thema 'Gezondheid' een blijvend hoge prioriteit binnen InnovatieNetwerk.

Een goede gezondheid betekent niet alleen een gezond lichaam, maar ook een gezonde geest. Kortom, je prettig voelen in je lichaam en je omgeving. Sommige invloeden hierop zijn relatief makkelijk meetbaar (zoals voeding), andere vaak wat minder (zoals de ervaring van de natuur en de omgeving). Van de vele factoren die van invloed zijn op een goede gezondheid, zijn er enkele direct van belang voor agro en groen. Zo ligt er een onmiskenbare relatie tussen voeding en gezondheid. Denk aan overgewicht, voedselallergieën of voedselgerelateerde ziektes. Daarnaast is de beleving van natuur en landschap belangrijk. Eenvoudige zaken, zoals de aanblik van een mooi landschap, blijken een gunstige invloed te hebben op ons gestel.

Binnen het thema 'Gezonde Samenleving' hebben we vier gebieden vastgesteld waarin agro en groen een rol kunnen spelen: Fysiek, Geestelijk, Sociaal, Moreel. De innovatieopgaven hebben we geordend naar deze vier dimensies; ze kunnen de eerste stap zijn in het ontwikkelen van doorbraakconcepten.

Fysieke gezondheid: naar vitale omgevingen

- Hoe kunnen we gezond leven in een op snelheid en gemak ingerichte wereld?
- Hoe kunnen we bits en bytes combineren met geuren, smaken, tast, met fysieke ervaringen? Hoe kunnen we gezond ook gemakkelijk maken?
- Hoe kunnen we omgevingen zó inrichten dat mensen sterker gestimuleerd worden om hun fysieke gezondheid zélf te ‘managen’ – en welke omslagen in agro en groen zijn daarvoor nodig?

Geestelijke gezondheid: naar nieuwe evenwichten

- Hoe kunnen we traagheid een plaats geven in de snelle samenleving?
- Hoe kunnen we nieuwe balansen vinden tussen belevingsuitersten in de leefomgeving – tussen snel en traag, lawaaiig en stil, indrukwekkend en eenvoudig, smaakvol en smaakarm?

Sociale gezondheid: werken aan sociale cohesie en integratie

- Hoe kunnen we invulling geven aan de diversiteit aan belevingsvoorkeuren, en welke eisen stelt dit aan agro en groen?
- Hoe kunnen we de energie die ‘vrijkomt’ van sociale diversiteit benutten – welke kansen biedt dit voor agro en groen?

Morele gezondheid: anders omgaan met keuzes en verantwoordelijkheden

- Hoe kunnen we mensen weer zelf verantwoordelijkheid voor morele vraagstukken laten nemen; ook voor hun eigen leefomgeving en in de alledaagse keuzes die zij maken?
- Hoe kunnen we de betrokkenheid van burgers bij morele afwegingen in agro en groen vergroten zonder ‘tussenkomst’ van hogere regelniveaus?

2. De concepten

De concepten waaraan is gewerkt in 2009 zijn opgenomen in onderstaande tabel. Detailinformatie is terug te vinden in het Werkprogramma 2010 en op de website (www.Innovatienetwerk.org). Binnen het concept ‘Gezonde Wijk’ is een aantal benaderingen niet verder doorgezet. Terugkijkend op het werk aan deze (deel)concepten moeten we concluderen dat het nóg lastiger is dan we al vermoedden om te komen tot grensverleggende benaderingen die leiden tot wijken die niet alleen gezond zijn (o.a. doordat ze groen zijn), maar door de inbreng van bewoners zelf ook gezond blijven.

In de praktijk zal het eerder gaan om een veeltal van kleine, ieder voor zich ogenschijnlijk onbetekenende concepten, waarbij succes veel geduld en volharding vereist van alle betrokken partijen. Tegelijkertijd moeten die ‘kleine’ concepten wél voldoende radicaal zijn: ze moeten gezondheid agenderen en actief burgerschap mogelijk maken. Intrigerend is dat de jeugdherinneringenaanpak (ontwikkeld in het kader van het concept ‘Bestemming Nieuw Nederland’) goed aan deze

criteria voldoet en op de keper beschouwd een typisch ‘Gezonde Wijk’-concept is. Om die reden is inmiddels het concept ‘Bestemming Nieuw Nederland’ ondergebracht bij het concept ‘Gezonde Wijk’. Het concept ‘Gezondheid zonder Grenzen’ is in 2009 afgesloten. De zeer algemene oriëntatie op zelfregie in de gezondheidszorg heeft heel veel inzichten opgeleverd, maar slechts enkele ideeën voor mogelijke concepten die passen bij InnovatieNetwerk. Een van die ideeën is Groenlabel voor de Buurt. Hier gaan we in 2010 mee verder.

Eind 2009 werden twee themadagen onder de noemer ‘Zinnoveren ‘09’ georganiseerd. Deze themadagen waren zó opgezet dat zij ideeën én de netwerken voor nieuwe concepten opleverden rond vier onderwerpen binnen Gezonde Samenleving:

- Leren voor de toekomst – De middelbare school als kennisbron en voorbeeld van duurzaamheid,
- Het Nieuwe Eten – Naar een eetcultuur die hoort bij een gezonde samenleving,
- Alle wijken gezond – Van vele goede voorbeelden naar een gezonde standaard,
- Gezond 2.0 – De denk- en doekracht van iedereen inzetten voor een gezonde samenleving.

Concept	Innovatieopgave (naar dimensie van gezondheid)	Fase
Bouwen met Groen en Glas	Fysieke	Realisatie
Celebrate Food	Geestelijke/Sociale	Realisatie
iBanana (voorheen Debatteren met Stickers)	Morele	Realisatie
Gezonde wijk	Sociale	Ontwikkeling/ Realisatie
Gezondheid zonder grenzen	Sociale	Beëindigd
Groenlabel voor de Buurt	Fysieke/Sociale	Ontwikkeling
Kantine van de toekomst	Fysieke	Realisatie
Oerdis	Fysieke	Realisatie
Samen goed eten	Geestelijke	Realisatie
Bestemming Nieuw NL	Sociale	Beëindigd
Streekstations	Geestelijke	Realisatie
Waardenpas	Morele	Realisatie

3.

Rapporten en andere uitgaven

- Dabbawalla-verslag: kinderen enthousiast over Dabbawalla (film, december 2009)
- Zinnoveren09 nadert (nieuwsbrief, november 2009)
- Samen Goed Eten: 3-gangen’ diner’ op het Koggeschip (film, oktober 2009)
- Samen Goed Eten op de Amstelmeerschool (film, oktober 2009)
- Samen Goed Eten: lunch op het Koggeschip (film, oktober 2009)

- Samen Goed Eten op de Anwen deschool (film, oktober 2009)
- Samen Goed Eten op de Wormerschool (film, oktober 2009)
- Samen Goed Eten op de Buskesschool (film, oktober 2009)
- Samen Goed Eten op de Albert Schweitzerschool (film, oktober 2009)
- Oerdis: Ons menu was vroeger zo gek nog niet (rapport, september 2009)
- Concepten voor een gezonde Wijk. Vier visies in beeldessays (rapportnr. 09.2.210, augustus 2009)
- Oerdis als wapen in de strijd tegen welvaartsziekten (rapportage, mei 2009)
- HorkenNeppers: Boeven met boeven vangen. Vuur met vuur bestrijden. Le trompeur trompé (conceptwijzer, mei 2009)
- Presentatie Jongerenplatform iBanana (film, mei 2009)
- Een glazen huis voor de A16 - Verkenning van een glazen overkapping van de A16 te Dordrecht (rapport, april 2009)
- Een waaier aan lunchmogelijkheden (film, april 2009)
- Inspiratie uit de Dabbawalla (film, april 2009)
- Gezondheid zonder Grenzen: twaalf mensen, twaalf verhalen (rapportnr. 09.2.203, februari 2009)
- The Dream Canteen: Verslag van een bezoek aan de Salone del Gusto, Turijn 2008 (rapportnr. 09.2.202, februari 2009)

4. Media

- Minister Verburg: Grote uitdaging blijft aanpak voedselcrisis (smaaklessen) (www.minlnv.nl, 09/01/09)
- Het MKB Energie Idee (Villa Flora) (Telstar, 28/01/09)
- Wetenschap en beleid vertillen zich aan overgewicht (Rutten) (Body Biz, 31/01/09)
- Bouwen met groen en glas (Bouw IQ, 31/01/09)
- Dik zijn is helemaal niet vet (eeticons) (Items, januari 2009)
- Jeugd gaat voor gezond (smaaklessen) (Wolder Courant, 11/02/09)
- Week van de smaak in het najaar (Schakel Midden Delfland, 19/02/09)
- Herinneringen aan 'buiten' leiden tot tuin (bestemming nieuw Nederland) (AD De Dordtenaar, 21/02/09)
- Onze toekomst begint nu (Villa Flora) (Heldens Nieuws, 25/02/09)
- Serious Gaming (streekstations) (Nederland bloeit, 26/02/09)
- Welkom op de site van Stichting h'Eerlijk Defland (smaaklessen) (Schakel Midden Delfland, 26/02/09)
- Koken is als mediteren (oerdis) (Sante, 28/02/09)
- Hap en stap: van smaakles tot stappen tellen (Noordoostpolder Dinsdag en Donderdag, 03/03/09)
- Introductieworkshop smaaklessen (De Faam ed. Middelburg-Veere, 11/03/09)
- Smaakfeest Canadaschool (Doetinchem Vizier, 11/03/09)
- Smaakfeest op De Plantage (Veenendaalse Krant, 11/03/09)
- Eten, weten en liefde (smaaklessen) (Het Goede Leven, 13/03/09)
- Wij vinden 'gruiten' al heel gewoon (De Uitstraling Badel, 13/03/09)

- Chefkok Pierre Wind leert Voorhoutse kinderen koken (Nieuwsblad Teylingen, 18/03/09)
- Wij merken ook dat kinderen niet altijd gezond eten (smaaklesse) (Vecht Journaal, 19/03/09)
- Smaakfeest in Veenendaal (Nederlands Dagblad, 21/03/09)
- Bouwen met groen en glas – in uitvoering (www.bouwiquonline.nl, maart 2009)
- Bouwen met groen en glas – in uitvoering (DHZ markt, nr. 3, maart 2009)
- Bouwen met groen en glas (Milieu Compact, 26/03/09)
- Aardgas niet meer nodig (bouwen met groen en glas) (Nieuwsbrief Gebouwbeheer, 27/03/09)
- Duurzaam gebouw schept sfeer (bouwen met groen en glas) (Cobouw, 27/03/09)
- Nieuwbouwhuizen verspillen nog steeds aardgas (bouwen met groen en glas) (Brunssum Aktueel, Landgraaf Aktueel, Zuid Limburger en Uitkijk, 25/03/09 en Zondags-Nieuws ed. Midden Limburg, 29/03/09)
- Verwarmen en koelen van bedrijfsgebouwen met een besparing van energie en een forse CO₂-reductie (bouwen met groen en glas) (Roestvast staal, 31/03/09 en Aluminium, nr. 2, 2009)
- Bouwen met groen en glas: 80% minder energie naar koelen en verwarmen (Energie+, nr. 2, maart 2009)
- Voedsel voor de geest (samen goed eten) (Wij(s)zer, nr. 3, 2009)
- Het oergenoem en de veranderde omgevingsfactoren/Gezonder door het oerdieet (Diabetes, jaargang 4 nr. 2, maart/april 2009)
- Uitgave van het InnovatieNetwerk; Bouwen met groen en glas (www.slimbouwen.nl, april 2009)
- Bouwen met groen en glas (www.duurzaambouwen.senternovem.nl, april 2009)
- Bouwen met groen en glas – in uitvoering (www.stichtingmilieunet.nl, april 2009)
- Duurzame innovaties voor wonen en werken (bouwen met groen en glas) (www.bohtlingk.nl, april 2009)
- Bouwen met groen en glas – in uitvoering (ZI Facilitair, nr. 4, 2009 en Bouw IQ, april 2009)
- Bouwen met groen en glas (www.het-buithuis.nl/inspiratie, april 2009)
- Wonen in een kas van een huis (bouwen met groen en glas) (Leeuwarder Courant/DVHN, 01/04/09)
- Stimuleren gezondheid op scholen (smaaklessen) (Gooi- en Eemlander editie Eemland, 02/04/09)
- Leven tussen orchideeën, heerlijk/Sungalow en Energieplushuis voorbeelden nieuw woonconcept (bouwen met groen en glas) (Technologiekrant, 03/04/09)
- Lunchen tegen overgewicht (samen goed eten) (Metro ed. Amsterdam, 07/04/09)
- Miljoenen om Floriade te redden (Villa Flora) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 07/04/09)
- Crisis bedreigt opbouw Floriade (Villa Flora) (Cobouw, 08/04/09)
- Noord-Limburg moet miljoenen bijspringen om Floriade te redden (Villa Flora) (Gelderlander ed. Maasland, 08/04/09)
- Geen zorgen over Floriade (Villa Flora) (Peel en Maas, 09/04/09)

- Floriade heeft hinder van economische teruggang (Agrarisch Dagblad, 09/04/09)
- Zorgen voor Floriade (Villa Flora) (Nieuwe Oogst editie Oost, 11/04/09)
- Deadline Floriade (Villa Flora) (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert en Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad, 15/04/09)
- Strook langs de A16 moet groene buurttuin zijn (bestemming nieuw Nederland) (AD De Dordtenaar, 15/04/09)
- Buurttuin moet stukje magie brengen (bestemming nieuw Nederland (www.ad.nl, 15/04/09)
- Overheden investeren in Floriade (Villa Flora) (NRC Handelsblad, 15/04/09)
- Overheid garant voor bouw Floriade (Villa Flora) Gelderlander ed. Rijk van Nijmegen, 15/04/09)
- Deadline Floriade (Villa Flora) (Dagblad de Limburger ed. Parkstad, 15/04/09)
- Floriade-knoop 1 juli doorgehakt (Villa Flora) (Gelderlander ed. Maasland, 16/04/09)
- Beslissing gebouwen Floriade op 1 juli (Villa Flora) (Cobouw, 16/04/09)
- Floriade (Villa Flora) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 16/04/09)
- Miljoenen voor gebouwen Floriade (Villa Flora) (Peel en Maas, 16/04/09)
- Oerdis is oergezond! (www.gezondgenoeg.nl, 18/04/09)
- Schoolgruiten en Smaaklessen (Nieuwe Oogst editie LLTB, 25/04/09)
- Zoden aan de dijk (bouwen met groen en glas) (Bouwen met Staal, 30/04/09)
- 80 procent minder energie naar koelen en verwarmen (bouwen met groen en glas) (Bouw IQ, 30/04/09)
- Bouwen met groen en glas – in uitvoering (www.bouwwereld.nl, 11/05/09 en Bouwwereld, 12/05/09)
- Gezonde voeding is niet leuk (iBanana) (LNV Nieuwsbericht, 18/05/09)
- Op weg naar gezond én duurzaam voedsel (smaaklessen) (Voeding Nu, 31/05/09)
- Wonen in een kas (bouwen met groen en glas) (NUL20, 31/05/09)
- Eet als een oermens/Terug naar de voeding van onze oorsprong (Metro, 19/05/09)
- Wonen in een serre (bouwen met groen en glas) (EOS Magazine, 31/05/09)
- Daglicht en groen trekken samen op (bouwen met groen en glas/green wall) (Inside Information Verlichting, mei 2009)
- Kantoor als glazen kas (bouwen met groen en glas) (Bouwtrends, mei/juni 2009)
- Bouwen met groen en glas 'revolutionair' (Weekblad Facilitair & Gebouwbeheer, 09/06/09)
- Commentaar (bouwen met groen en glas) (Weekblad Facilitair & Gebouwbeheer, 09/06/09)
- Bouwen met groen en glas (www.glasinbeeld.nl, 10/06/09)
- Floriade begint publiciteitscampagne (Trompetter ed. Venlo/Helden, 10/06/09)
- Steek meer in Floriade (Gelderlander ed. Maasland, 11/06/09)

- Imago-offensief van voedselindustrie (smaaklessen) (Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 11/06/09)
- Imago-offensief in voedingssector (smaaklessen) (Gelderlander ed. Maasland, 12/06/09)
- Smaaklessen moeten leiden tot gezond eten (Tubantia ed. Hengelo, 17/06/09)
- Contouren Floriade worden zichtbaar (Tuin & Landschap, 18/06/09)
- Dik, dikker, dikst (Samen Goed Eten/Smart Meals) (De Pers, 22/06/09)
- VVD: Venray niet gekke Henkie (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venlo en Venray en Mid. Limburg Weert, 23/06/09)
- Voorbij de Floriade (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert en Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad, 23/06/09)
- Gemeente zet rem op overgewicht (smaaklessen) (Tubantia ed. Hengelo, 23/06/09)
- VVD: Venray moet niet gekke Henkie uithangen in de regio (Villa Flora) (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Mid. Limburg Weert, 23/06/09)
- Smaakfeest (Trompetter ed. Helmond, 24/06/09)
- VVD: recessie mag geen slagboom zijn (Peel en Maas, 25/06/09)
- College tornt niet aan geld voor Floriade (Dagblad de Limburger ed. Nrd. Limburg Venray, 26/06/09)
- Maak een smaakfeest van je eten (AD Algemeen Dagblad, AD Amersfoortse Courant en AD Haagsche Courant ed. Den Haag Stad, 27/06/09)
- Venray houdt vol, en wil extra geld in de Floriade stoppen (Gelderlander ed. Maasland, 29/06/09)
- Regio Venlo besluit over Floriade 2012 (B+U Bouw en Uitvoering, 30/06/09)
- Uitgekookt (smaaklessen) (Gastvrije zorg, 30/06/09)
- Bouwen met groen en glas: aankondiging boek en uitgebreid artikel (Stedebouw & Architectuur, 30/06/09)
- Bouwen met groen en glas: aankondiging boek (Architectuur NL, 30/06/09)
- Bijeenkomst 'Bouwen met groen en glas' (Cobouw, 30/06/09 en 03/07/09)
- Samenstelling oervoeding beter dan huidige voeding (Nederlands Tijdschrift voor Voeding & Dietetiek, 30/06/09)
- Go voor Innovatoren en Villa Flora (persbericht provincie Limburg en de regio Venlo 08/07/09; Bloemenkrant 14/07/09)
- Groen licht voor gebouwen op Floriade (Agrarisch Dagblad, 08/07/09)
- Innovatoren Venlo wordt 'groeimodel' (Villa Flora) (Limburgs Dagblad ed. West Sittard/Geleen, Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray, Mid. Limburg Weert en Nrd. Limburg Venlo, 08/07/09; Cobouw, 14/07/09)
- Groen licht voor innovatoren Floriade (Peel en Maas, 09/07/09)
- Villa Flora definitief op Floriade 2012 (Bloemisterij, 10/07/09)
- Koploper in duurzaamheid (smaaklessen) (VMT Voedingmiddelentechnologie, 10/07/09)
- Overheid op jacht naar investeerders (Nieuwe Oogst editie LLTB, 11/07/09)
- Voortrekkersrol Venlo bij C2C (E3 Journaal Venlo, 15/07/09)

- C2C-ambities Regio Venlo verankerd in Venlo Manifest (Trompetter ed. Venlo/Helden, 15/07/09)
- Smikkelen op smaakfeest OBS Tweespan (Zuid Friesland, 15/07/09)
- Groen licht voor gebouwen op Floriadeterrein (De Boomkwekerij, 17/07/09)
- Gemeente Venlo ontwikkelt zelf op terrein Floriade 2012 (Property NL Magazine, 17/07/09)
- Agrarische topregio (Villa Flora) (Nieuwe Oogst editie LLTB, 18/07/09)
- Groen licht voor Villa Flora (Weekblad Facilitair & Gebouwbeheer (21/07/09)
- Zeist krijgt mogelijk winkel met lokale producten (streekstations) (www.webregio.nl/eemland/lifestyle/winkelen, 23/07/09)
- Bouwen met groen en glas: aankondiging boek (Stedenbouw, 30/07/09)
- Gerda Verburg: 'Ik ben minister van het Goede Leven!' (smaaklessen) (Margriet, 07/08/09)
- Permanente gebouwen op Floriadeterrein (Villa Flora) (Vastgoedmarkt, 31/08/09)
- Vrij baan voor Innovacomplex en Villa Flora (Kamerkrant ed. Limburg Noord, 31/08/09)
- Terug naar de oerdis (31/08/09) (www.gaialogie.web-log.nl, 17/01/08)
- Honger naar eenvoud (oerdis) (31/08/09) (www.secondsight.nl, 02/05/08)
- Eten als de oermens (oerdis) (www.gezondheid.plusonline.nl, 31/08/09)
- Oerdis (www.bruna.nl, www.literatuurplein.nl, www.cosmox.nl, www.de-boekenlegger.boekentijd.nl, www.webshopboekhandel.nl, www.boox.nl en www.kunstmag.nl, 31/08/09)
- Trouw TV (oerdis) (www.groenkennisnet.nl, 31/08/09)
- De avond van de goede smaak (oerdis) (www.proeftuin.amsterdam.nl, 31/08/09)
- Leraren snuffelen aan smaakles in Eksternest (Almere Vandaag, 03/09/09)
- Venlo wordt epicentrum duurzaamheid in Nederland (Agrarisch Dagblad, 10/09/09)
- OBS De Paltrok start 'smakelijk' project (Kennemerland op zondag, 13/09/09)
- De avond van de goede smaak (oerdis) (persbericht CLM, 15/09/09)
- Bouwen met groen en glas (Cobouw-agenda, 15/09/09 en 21/09/09)
- Oirschot, het lekkerste dorp van Nederland (Weekjournaal ed. Oirschot, 16/09/09)
- Oerdis, ons menu was vroeger zo gek nog niet (KunstMag nieuw, winter 2009 – voorjaar 2010)
- Hap en Snap markt bij BerneZorg (Bernhezer, 18/09/09)
- Ons menu was vroeger zo gek nog niet/Marijke Vos neemt nieuw boek 'Oerdis' in ontvangst (www.vijftigplusser.nl, 24/09/09)
- Menukaart Week van de Smaak (Volkskrant Magazine 19/09/09 en Smaakmakend 30/09/09)
- Ontmoeting: Pierre en Maggy (smaaklessen) (Gezond Nu, 30/09/09)

- Agenda's Noord-Brabant en Zuid-Holland, met aankondigingen van allerlei smaakactiviteiten (Volkskrant Magazine, 19/09/09)
- De kraamkamers van Limburg (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert en Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad, 19/09/09)
- Lekker lunchen op school (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 22/09/09)
- Gezondheidsweek op scholen Grootegast (Feenster, 22/09/09)
- Agenda, met aankondiging smaaklessen (Actief, 23/09/09)
- Smaakles op school (Nijkerk Nu, 23/09/09)
- Stevig pleidooi innovatiebureau voor onroerend groen (bouwen met groen en glas) (Cobouw, 25/09/09)
- Stadion van ADO Den Haag is de grootste keuken (Friesch Dagblad, 26/09/09)
- Schooljeugd gaat sfeer in buurt proeven (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 29/09/09)
- Samenwerken maakt meer mogelijk/Wethouder Marijke Vos als sociale rentmeester (De Kleine Aarde, 30/09/09)
- Economie en ecologie gaan hand in hand in regio Venlo (Villa Flora) (Kamerkrant ed. Zuid Limburg, 30/09/09)
- Geen granen, geen piepers, geen melk (oerdis) (Plus Magazine, 30/09/09)
- Vier concepten voor gezonde wijk (www.architectenweb.nl, september 2009)
- Streekstations zijn impuls voor agrarische ondernemers en landschap in regio (Agrologistiek Magazine 2009)
- Les van Pierre (Wassenaars Nieuwsblad, 01/10/09)
- Smaakt het? (Troskompas, 02/10/09)
- Pierre Wind kookt zich onsterfelijk (Televizier, 02/10/09)
- Smaakles: Programma over voeding en bewegen (Rijpost Vrijdag, 02/10/09)
- Lekker lezen – yummie! (Ad Algemeen Dagblad, 03/10/09)
- Food4You – Festival over gezond en lekker eten van 7 t/m 11 oktober (Veluwepost 02/10/09, Rijnpost Vrijdag 02/10/09, Stad Wageningen 07/10/09 en 14/10/09)
- Smaaklessen, een verhalenverteller of schrijfster ontmoeten? (Rozenburgse Courant de Schakel, 06/10/09)
- Het is bijna Kinderboekenweek en dat betekent (lees)feest in de bibliotheek! (Rozenburgse Courant de Schakel, 06/10/09)
- Workshop smaaklessen (Hengelo's Weekblad, 06/10/09)
- Boekennieuws Bibliotheek Zuid-Hollandse Delta; vestiging Oostvoorne (Weekblad Westvoorne, 07/10/09)
- Aan tafel in bieb Heiloo (Alkmaars Weekblad, 07/10/09)
- Schoolgezondheidsweek (Westerkwartier, 07/10/09)
- Bouwen met groen en glas wil interieurgroen (Tuin & Landschap, 08/10/09)
- Ruimte voor gezonde voeding in de brede school (samen goed eten) (www.bredeschool.nl, 08/10/09)
- Overgewicht te lijf op de Singelschool (BN de Stem ed. Moerdijk, 08/10/09)
- Allerlei activiteiten Kinderboekenweek (Ons Eiland Goeree-Overflakkee, 08/10/09)
- Gruiten is gezonder (Weekendkrant ed. Cuijk, 09/10/09)
- De smaak van de Vlaswei (Zondags-Nieuws ed. Venray, 11/10/09)

- Spruitjes en komkommers voor De Limerick (Almere Vandaag, 14/10/09)
- Wie is die Unicef eigenlijk? Is het een man? (smaaklessen) (BN de Stem ed. Etten-Leur, 15/10/09)
- Voorlezen is hartstikke gaaf (smaaklessen) (Brabants Centrum, 15/10/09)
- Koken met Bibliotheek Hilvarenbeek (De Hilverbode, 15/10/09)
- Villa Flora/Venlo: miljoen van minister (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Venlo, 15/10/09)
- Bouw Villa Flora op Floriade gaat door (Dagblad de Limburger ed. Parkstad, 15/10/09)
- Villa Flora gaat door (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Venlo en Gelderlander ed. Maasland, 16/10/09)
- Duurzaam bouwen/bouwen met de zon (De Uitstraling Eersel, 16/10/09)
- Wethouders: Villa Flora gaat door (Dagblad de Limburger edities Maastricht Heuvelland, 15/10/09 en Mid. Limburg Roermond, Weert en Zuid Heuvelland, 16/10/09)
- Villa Flora zonder Horst beter af (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Venlo, 16/10/09, en Gelderlander ed. Maasland, 19/10/09)
- Als André Rieu de Floriade opent... (Limburgs Dagblad edities Oost Parkstad, Zuid Heuvelland en West Sittard/Geleen, 16/10/09) (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray, Mid. Limburg Weert, Parkstad en Maastricht Heuvelland, 16/10/09)
- Tastbare herinnering voor regio (Limburgs Dagblad edities Zuid Heuvelland en West Sittard/Geleen en Dagblad de Limburger ed. Maastricht Heuvelland, 16/10/09)
- Regio Venlo heeft neiging een kletsmachine te zijn (Dagblad de Limburger ed. Parkstad, 16/10/09)
- Floriade (commentaar) (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert en Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad, 17/10/09)
- Gastronomie: Oerdis (Elsevier, 17/10/09)
- Smaakles voor de jeugd (Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 17/10/09)
- Kritiek politiek op Villa Flora (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venlo en Venray en Mid. Limburg Weert, 17/10/09, en Gelderlander ed. Maasland, 19/10/09)
- Drukte op de Vaarboom (De Wolder Courant, 21/10/09)
- Smaakfeest Kinderbrug (Witte Weekblad van Kaag en Braassem, 21/10/09)
- Kraak en Smaak op basisschool De Driesprong (Contact ed. Ruurlo, 21/10/09)
- Floriade 2012 krijgt inhoud (Bloemisterij, 23/10/09)
- De populist en het medium (column) (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 24/10/09)
- Innovatoren gewilde klus/in trek bij bouwers (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Maastricht Heuvelland en Limburgs Dagblad edities West Sittard/Geleen en Zuid Heuvelland, 26/10/09)
- Zonder strijd geen kilo kwijt (Havenloods het Zuiden ed. Ridderkerk, 28/10/09)
- Basisschool De Kerneel is een officiële Schoolgruitenschool!! (Weekblad voor Nederweert, 29/10/09)

- Oerdis (www.deweekkrant.nl, 29/10/09)
- Voelen, proeven en ruiken (Nieuwe Oogst editie Noord, 31/10/09)
- Duurzaam bouwen met glas (Bouw IQ, 31/10/09)
- Heel het land aan de spruitjes (Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 02/11/09)
- Introductie van smaaklessen (De Faam ed. Middelburg-Veere, 04/11/09)
- ‘Happen en Snappen’ op de Wilhelminaschool (De Kaap.nl en Heuvelrug huis aan huis, 05/11/09)
- Balkenende houdt NedCar op agenda (Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 06/11/09)
- In het smaakpretpark (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 09/11/09)
- Vier huurders voor Villa Flora (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venray en Venlo, 10/11/09)
- Floriade 2012 laveert tussen bosmier en oude veewallen (Cobouw, 10/11/09)
- Televisiekok neemt de ‘smaakles-eed’ af (Tubantia ed. Hengelo, 11/11/09)
- Gennep dubt nog over deelname Villa Flora (Gelderlander ed. Maasland, 11/11/09)
- Eén groot smaakfeest in de schoolkeuken (Tubantia ed. Reggestreek, 12/11/09)
- Vier huurders voor Villa Flora op Floriade (Gelderlander ed. Maasland, 12/11/09)
- Politiek in Venlo houdt vragen over Villa Flora (Dagblad de Limburger ed. Nrd. Limburg Venlo, 13/11/09)
- En Pierre? Smaakt het een beetje? (Weekendkrant Twente, 13/11/09)
- Pierre Wind geeft les aan basisschool en professionals (Typisch Hengelo, 13/11/09)
- Ondersteboven (smaaklessen) (Hengelo's Weekblad, 17/11/09)
- Dabbawallah (www.waag.org, 24/11/09)
- Pierre Wind bezoekt Rosaschool (ZuidwestNieuws editie A, 25/11/09)
- Jongeren vinden het stoer om slecht te eten (iBanana) (Parool, 26/11/09)
- Raad Venlo toch eens met krediet voor Villa Flora (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venlo en Venray, 27/11/09)
- Groen licht Innovatoren (Dagblad de Limburger edities Nrd. Limburg Venlo en Venray, 28/11/09)
- Akkoord Villa Flora (Zondags-Nieuws ed. Venlo, 29/11/09)
- Bouw Innovatoren Floriade gaat door (Villa Flora) (Cobouw, 03/12/09)
- Steun voor Wereldpaviljoen (Villa Flora) (Dagblad de Limburger ed. Nrd. Limburg Venray, 04/12/09)
- Minister steunt plannen Wereldpaviljoen Floriade (Villa Flora) (Dagblad de Limburger ed. Nrd. Limburg Venlo, 04/12/09)
- LNV-begroting door de Kamer (smaaklessen) (Nieuwe Oogst editie Noord, 05/12/09)
- Voedseluniversiteit kinderen naar Venlo/Kidsuniversiteit naar Venlo (Villa Flora) (Limburgs Dagblad ed. Oost Parkstad en Dagblad de Limburger ed. Mid. Limburg Weert, 08/12/09)

- Provincie riskeert verlies miljoenen met Innovatoren/Risico verlies miljoenen Innovatoren (Villa Flora) (Limburgs Dagblad edities West Sittard/Geleen, Oost Parkstad en Zuid Heuvelland, en Dagblad de Limburger edities Maastricht Heuvelland, Parkstad, Nrd. Limburg Venlo en Venray en Mid. Limburg Weert, 17/12/09)
- Smaaklessen op basisscholen (Ziekenhuiskrant, 23/12/09)
- Floriade 2012 wordt het summum van duurzaamheid (Villa Flora) (Bloem en Blad, 24/12/09)
- Nieuwste technieken in kantoor Staatsbosbeheer (smart skin) (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 24/12/09)
- Binnenklimaat scholen onder druk (bouwen met groen en glas) (Stedebouw & Architectuur, 29/12/09)
- Groen en glas (Stedebouw & Architectuur, 29/12/09)
- Jaaroverzicht (smaaklessen) (Witte Weekblad ed. Teylingen, 30/12/09)
- Eten is een geluksbrenger (smaaklessen) (Markant, 31/12/09)
- Kidspanel bij smaakteam Bleiswijk (Onder glas, 31/12/09)
- Servicepagina: Seminar en workshop 'Bouwen met groen en glas' (Bouw IQ, 31/12/09)
- Frisse praktijken: Bouwen met groen en glas (Gezond Bouwen & Wonen, 31/12/09)
- Adaptatie, flexibiliteit van het oog (bouwen met groen en glas) (Gevelbouw, 31/12/09)
- Groen stimuleert het welbevinden van de mens (bouwen met groen en glas) (VHG Magazine, 31/12/09)
- Gezonder met menu Stenen Tijdperk/Terug naar de Schijf van Drie (oerdis) (De Natuur Uw Arts, 31/12/09)
- Overheden starten opnieuw met opbrengst aandelen (Villa Flora) (Energie+, 31/12/09)

5.

Lezingen en workshops

- 'Nieuwe Nuts/Bouwen met Groen en Glas'. Presentatie voor Interdepartementaal Energietransitieprogramma. Peter Oei (21-06-2009).
- 'Celebrate Food – Pilot Arnhem'. Inleiding conferentie Luxor Arnhem. Henk Huizing (Arnhem, 27-10-2009).

Bijlage 4:

Organisatie

I.

Professionaliseren door Leren

Intern leren

Het interne leerproces heeft vooral vorm gekregen in de wekelijkse stafvergaderingen. Er is aandacht geweest voor het elkaar informeren en adviseren over te starten of lopende projecten en/of over de gekozen of te kiezen aanpak, soms ook met inbreng van externe deskundigen. Waar mogelijk is de samenwerking tussen stafleden in projecten verder versterkt.

Het is vaker gebleken dat de stafleden zeer enthousiast kunnen vertellen over de concepten en de gekozen aanpak. Reden te meer om in samenwerking met de mensen van communicatie een project te starten om de verhalen over de aanpak op journalistieke wijze op te tekenen en te publiceren. Verhalen die inhoudelijk interessant en inspirerend voor anderen en onszelf zijn.

Leren met externen

Naast de intern gerichte activiteiten heeft InnovatieNetwerk geparticipeerd in activiteiten van het Competentie Centrum Transitie (CCT), zoals het meewerken aan een website over competenties voor transitieprofessionals. Met CCT heeft InnovatieNetwerk ook een zogenoemde 'Versnellingsessie' georganiseerd waarin we ons vraagstuk over 'opschaling van onze concepten' aan innovatiegerichte mensen uit andere sectoren voorlegden. Als een vervolg op het concept Space Academy/Kennisassimilatie is een project gestart gericht op het ontwikkelen en verspreiden van het concept Knooperven in zogenaamde Praktijkkringen.

2. Monitoring en Evaluatie

Het thema 'Monitoring en Evaluatie' richt zich primair op de verantwoording van ons werk, met als secundair effect het bijstellen waar nodig van onze communicatie en werkwijzen.

Evaluatie tweede periode InnovatieNetwerk

In 2009 is begonnen met de evaluatie van de tweede periode InnovatieNetwerk (2006-2010) dat volgens de instellingsbeschikking in de maand juni 2010 afgerond moet zijn. De uitkomsten van deze evaluatie zullen in 2010 een belangrijke rol spelen in de besluitvorming over de continuering van InnovatieNetwerk en de oriëntatie van het werk. Gestart is met een interne evaluatie waarin de opbrengsten centraal staan en een doorkijkje wordt gegeven voor een mogelijke derde periode. In samenwerking met het Ministerie van LNV is een opzet gemaakt voor het externe deel waarin een extern bureau de uitkomsten van de interne evaluatie verifieert aan de hand van gesprekken met mensen die meer of minder betrokken zijn bij het werk van InnovatieNetwerk en/of het innovatielandschap goed kennen.

Verkenning naar (bestaande) voorzieningen voor doorgroei en ontwikkeling gericht op opschaling

Rond 8 concepten is in de eerste helft van 2009 een verkenning gedaan naar (bestaande) voorzieningen die mogelijk ingezet zouden kunnen worden voor de verdere doorgroei en ontwikkeling van concepten gericht op verdere opschaling. Die analyse heeft inzichten opgeleverd over wat er nodig is en wie er nodig zijn om dit mogelijk te maken, wat InnovatieNetwerk precies 'aflevert' en wat in de aanpak gericht op conceptontwikkeling aangepast dient te worden om de condities te scheppen waarin het vervolgproces kan plaatsvinden. Deze inzichten zullen in de evaluatie worden meegenomen.

3. Communicatie

Om er voor te zorgen dat de activiteiten van InnovatieNetwerk als stimulerend en motiverend worden ervaren, is ook in 2009 geprobeerd niet alleen op abstract niveau over ingewikkelde materie te communiceren, maar vooral ons werk toegankelijk te maken voor een breder publiek.

De communicatie van en door InnovatieNetwerk heeft twee hoofddoelstellingen:

- Het enthousiasme voor en de betrokkenheid bij de concepten van InnovatieNetwerk vergroten (om daarmee realisatie dichterbij te brengen),
- Secundaire doelstelling: de effectiviteit van InnovatieNetwerk als voorziening uitdragen.

Communicatieprincipes

Om de doelstellingen waar te kunnen maken, is een aantal communicatieprincipes geformuleerd. Principes die leidend zijn voor de wijze waarop we als staf als geheel met communicatie omgaan. De praktische betekenis van deze principes is neergelegd in een 'richtlijn' voor de stafmedewerkers:

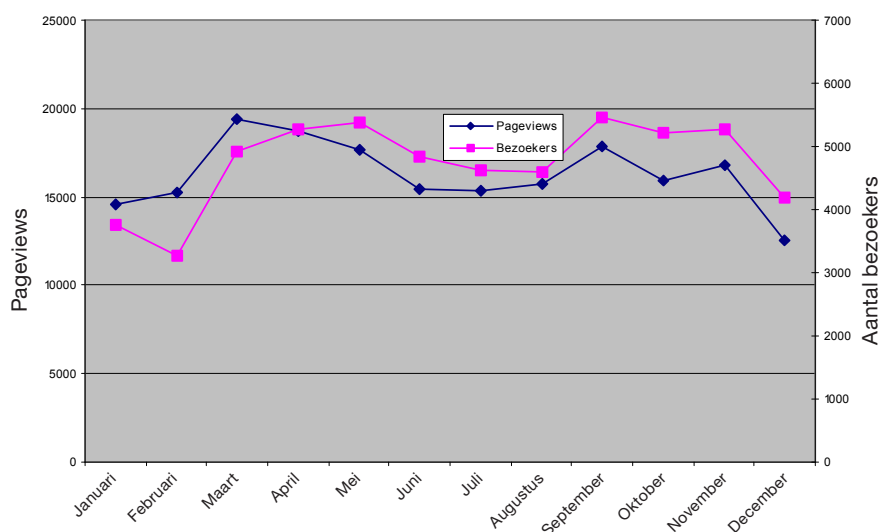
- In onze communicatie-uitingen komen de kernwaarden (kwaliteit, innovatief, betrokken en toegankelijk) van InnovatieNetwerk tot uitdrukking.
- Communiceren behoort tot de kern van ons alledaagse werk.
- Het bureau InnovatieNetwerk is minder belangrijk. Het concept en de voorziening (InnovatieNetwerk als...) staan centraal.
- InnovatieNetwerk is geen Uitvinders Besloten Vennootschap, maar een open netwerk van vernieuwingsgezinden die het netwerk willen gebruiken om mee te denken en te werken aan baanbrekende stappen voor duurzaamheid.
- Onze doelgroep verstaat geen geheimtaal.

Communicatie-instrumenten

InnovatieNetwerk hanteert een palet aan communicatie-instrumenten zoals media, rapporten, films, nieuwsbrieven, conceptwijzers en de website.

Verder maken we gebruik van een netwerk aan experts op het vlak van media, beeld, tekst, geluid, vormgeving en digitale communicatie. Eén à twee keer per jaar komt deze groep (Advieskring Communicatie) bij elkaar voor het ontwikkelen van creatieve communicatie-ideeën rond concepten.

Zoals in dit jaarverslag blijkt is de media-aandacht voor ons werk dit jaar weer aanzienlijk geweest, m.n. in de schrijvende pers. Het websitebezoek is ten opzichte van 2008 gegroeid: van een gemiddeld aantal pageviews per dag van 474 in 2008 naar in een gemiddeld aantal pageviews per dag van 535 in 2009 (gemiddeld dus 61 pageviews per dag meer!). De aandacht had een constanter karakter en werd minder bepaald door pieken. Ter illustratie navolgende grafiek.

Websitebezoek 2009.

- **Nieuwsbrief, nieuws- en persberichten**

In 2009 zijn drie algemene nieuwsbrieven verschenen, in maart, juli en oktober. Deze zijn deels weer via de e-mail (ruim 7.000 ontvangers) en deels via de reguliere post (ongeveer 3.800 ontvangers) verzonden. Er is een digitale nieuwsbrief 'Zinnoveren09 nadert' verschenen. Het publiceren van nieuwsberichten op de website bij concepten gaat gestaag door, en heeft geresulteerd in totaal 124 nieuwsberichten; 3 daarvan zijn, ter extra attendering, per e-mail via de website verspreid onder een groot aantal personen. Via het ANP zijn in 2009 vier officiële persberichten verspreid.

- **Conceptwijzer**

Deze zijn bedoeld om te berichten over de voortgang van een concept. In 2009 zijn er hiervan zeven gemaakt: één binnen Ruimte Creëren, vier binnen Duurzaam Ondernemen en twee binnen Gezonde Samenleving.

- **Artikelen in kranten en vakbladen**

Informatie over concepten van InnovatieNetwerk scoren goed in de media. Vooral de schrijvende pers weet ons goed te vinden. In 2009 zijn ruim 700 berichten verschenen. Naarmate een concept dichterbij realisatie komt, is het ook interessanter voor andere media: radio en televisie.

- **Rapporten**

We publiceren een rapport óf ter verantwoording van een actie of fase in een conceptontwikkeling óf om een (volgende) stap in een conceptontwikkeling mogelijk te maken óf een combinatie daarvan. Wanneer hoofdzakelijk verantwoording aan de orde is houden we de opmaak en de distributie zo sober mogelijk en houden we de uitvoering goeddeels in eigen hand; wanneer fase-overgang aan de orde is, staan opmaak en distributie zoveel mogelijk ten dienste van de communicatieve effectiviteit en leunen we sneller op externe ondersteuning. Dit kan ook betekenen dat de distributie in handen wordt gelegd van een externe partij, bij voorkeur een uitgever die actief is in het gebied dat voor het concept relevant is.

In 2009 zijn 35 rapporten uitgebracht en digitaal (website) en op papier (hard copy) beschikbaar gesteld. Ook waren er 2 commerciële uitgaven, t.w. 'Oerdis' en 'Bouwen met Groen en Glas 2'. Deze zijn alleen in hardcopy beschikbaar via de uitgever. 29 rapporten zijn vormgegeven in de vaste opmaak en 6 extern (andere opmaak). De 6 extern vormgegeven rapporten zijn wel in opdracht van InnovatieNetwerk gemaakt.

- **Weblogs**

Het fenomeen weblogs is in 2009 doorgegaan, met een iets lagere frequentie dan in 2008. In totaal zijn er in 2009 40 weblogs geplaatst, waarvan 31 geschreven door InnovatieNetwerkmedewerkers, 1 door een innovatiekringlid en 7 door gastbloggers.

- **Films, radio- en tv-uitzendingen**

In 2009 zijn ook verschillende multimedialpublicaties op de website van InnovatieNetwerk toegankelijk gemaakt. Er is één radio-uit-

zending geweest: “Frau Antje, Peter Oei (InnovatieNetwerk/Sign) en Minister Verburg over de energieleverende kas en Nederland als aanjager van duurzaamheid”. Ook zijn er diverse films uitgebracht; één in het kader van het thema Ruimte Creëren (Bouwstenen voor een nieuw natuurverhaal); tien in het kader van het thema Duurzaam Ondernemen (Trots op mijn Vis, de Viswinkel, Pig Your Own, Fotonenboer en Op weg naar een Buurderij), en via Courage Grassa!, Koeientuin en ZuivelNatuur; en tien in het kader van het thema Gezonde Samenleving (Dabbawallah, Samen Goed Eten (8x) en iBanana).

4. Financiën

Het beschikbare budget voor InnovatieNetwerk was in 2009 in totaal ruim € 5,4 miljoen. Van dit budget is ruim € 4,7 miljoen besteed. Daarmee is InnovatieNetwerk binnen het beschikbare budget gebleven. Het totale budget was als volgt opgebouwd: ruim € 1,4 miljoen voor het apparaatsbudget (personeel en materieel) en ruim € 4 miljoen voor het programmabudget.

	Beschikbaar budget 2009 (x 1.000 euro)	Realisatie uitgaven 2009 (x 1.000 euro)
Apparaatsbudget:		
Personeel	950	1.071
Materieel	457	480
Ontvangsten apparaat		-/- 149
Totaal	1.407	1.402
Programmabudget (+ budgetoverheveling)	3.954 67 4.021	3.311 5 3.316
Totaal budget	5.428	4.718
Niet besteed		710

Toelichting

Apparaatsuitgaven

Het budget voor de apparaatskosten bedroeg € 1,407 miljoen. De totale uitgaven aan apparaat, incl. de kosten voor het bestuur, van € 1,402 miljoen zijn dit jaar net binnen de begroting gebleven (€ 5.000 over). De posten Personeel en Materieel zijn niet binnen het beschikbare budget gebleven (overschrijdingen van resp. € 121.000 en € 23.000). Deze overschrijdingen zijn gecompenseerd door de ontvangen detacheringskosten (ad € 149.000), die zijn geboekt op ontvangsten apparaat.

Programmabudget

Het oorspronkelijke programmabudget voor 2009 was € 3,954 miljoen. Daaraan is in de loop van het jaar € 67.000 toegevoegd

middels budgetoverheveling van LNV-AKV (AH-pilot ‘Vis van dichtbij’). Totaal beschikbare programmabudget voor 2009 was dus € 4,021 miljoen.

Het programmabudget kent een kas- en een verplichtingenruimte. In de verplichtingenruimte worden nieuwe projecten (verplichtingen) uitgezet. Uit de kasruimte worden voorschotten van nieuwe en lopende projecten en eindfacturen van afgeronde projecten betaald.

Uitzetten nieuwe projecten (verplichtingenruimte)

Binnen de verplichtingenruimte is voor een bedrag van € 3.690.000 aan projecten uitgezet. Daardoor is een bedrag van € 331.000 in de verplichtingenruimte niet gebruikt. Zie de tabel hieronder.

Uitgaven (kasruimte)

De kasruimte bedroeg € 4,021. Door een budgetoverheveling van € 5.000 naar LNV-DK ten behoeve van de afrekening van de Dag van de Toekomst 2008 bleef er uiteindelijk een beschikbare kasruimte van € 4,016 miljoen over. Deze kasruimte is in 2009 niet volledig benut (€ 705.000 over).

Uitgezette projecten in 2009 (verplichtingenruimte)

In onderstaande tabel is de verdeling van de in 2009 nieuw uitgezette projecten over de verschillende thema's aangegeven.

Thema	Begroting (x 1.000 euro) *)	Aanbestede projecten (x 1.000 euro)
Ruimte Creëren	929	860
Duurzaam Ondernemen, excl. SIGN/Courage	875	837
SIGN	175	153
Courage	175	222
Kiemkracht	100	122
Visserij	167	206
Totaal	1.492	1.540
Gezonde Samenleving	1.050	985
InnovatieStimulerende Omgevingen	20	5
Professionaliseren door Leren	10	27
Monitoring & Evaluatie	50	0
Communicatie en Beeldvorming	367	237
Overig (Algemeen/Thema-overstijgende activiteiten)	36	36
Overgebleven budgetruimte “verplichtingen”	67	331
Totaal programmabudget	4.021	4.021

*) Per medio oktober 2009 heeft herverdeling plaatsgevonden van de budgetten per thema. Deze kolom geeft de situatie weer na de herverdeling.

5.

Rapporten en andere uitgaven

- Nieuwsbrief oktober 2009
- Nieuwsbrief juli 2009
- Nieuwsbrief maart 2009
- Jaarverslag 2008 (rapportnr. 09.3.061, maart 2009)
- Werkprogramma 2009 (rapportnr. 09.3.060, februari 2009)

6.

Media

- Crisis remt innovatie (of niet?) (Nieuwe Oogst Gewas, 21/11/09)

7.

Lezingen

- 'Solving tough problems'. Course Transformational Leadership, Letterkenny Insititute. Ger Vos (Dublin, 15-01-2009).
- 'Creating New Perspectives'. Bezoek INRA aan LNV. Ger Vos (Den Haag, 10-04-2009).
- 'De kunst en de worsteling van het grensverleggend innoveren'. Cursus Maatschappelijk Innoveren WUR. Ger Vos (Wageningen, 22-04-2010).
- 'Niets is vanzelfsprekend'. Bijeenkomst CAP Gemini over innovatie in de veehouderij. Ger Vos (Baarn, 24-09-2009).
- 'Wat verwacht ik van DKI?'. Personeelsbijeenkomst DKI-LNV. Ger Vos (Den Haag, 03-11-2009).
- 'InnovatieNetwerk: een bijzonder publiek innovatie-arrangement'. Kennisberaad VROM. Ger Vos (Den Haag, 13-05-2009).

Bijlage 5:

Samenstelling

Bestuur,

Innovatiekringen

en Bureau¹

¹ per 1 januari 2010

Bestuur:

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.
 Beaufort, Mw. Prof.dr. I. de
 Boon, Ir.ing. H. de
 Brand, Ir. A. van den
 Deetman, Drs. W.J.
 Dijkhuizen, Prof.dr.ir. A.A.
 Graeff, Ir. J.J. de

Jansen, Mr. G.J.
 Kremers, Dr. J. (voorzitter)
 Sangster, Dr. B.
 Veenhof, Drs. A.H.A.
 Vogelaar, J.C.P.
 Vos, Dr. G. (secretaris)
 Zande, Prof.dr. A.N. van der

Erasmus MC

Stichting Biologica
 Raad van State
 Wageningen UR
 Vereniging
 Natuurmonumenten
 Provincie Overijssel

InnovatieNetwerk
 Ministerie van LNV

Innovatiekringen:

Innovatiekring Ruimte Creëren

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.
 Beun, Ir. N.J.
 Bruins, mw. Drs. A.

Deetman, Drs. W.J.
 Eijsackers, Prof.dr. H.J.P.
 Graeff, Ir. J.J. de

InnovatieNetwerk
 Ministerie van LNV,
 Directie Platteland
 Raad van State, voorzitter
 Wageningen UR
 Vereniging
 Natuurmonumenten

Grotenhuis, mw. Dr. H. te	
Ham-Aertsen, mw. Ir. M.H.A. van den	InnovatieNetwerk
Hetsen, Dr. H.	
Kromhout, H.	
Peters, mw. Drs. R.	Ministerie van V&W
Roemaat, J.W.E.M.	
Schaik, Drs. C.M. van	InnovatieNetwerk
Vos, Dr. G.	InnovatieNetwerk (agendalid)

Innovatiekring Duurzaam Ondernemen

Berge, J.B.M. ten	C&M Jo-E1 BV
Boon, Ir.ing. H. de	voorzitter
Eilander, G.	Trendbox
Haren, Prof.dr.ir. R.J.F. van	Kiemkracht
Kuijpers, Mr. P.	
Oei, P.T.	InnovatieNetwerk
Platschorre, Ir. M.I.	
Ridder, Prof.dr. W.J. de	Universiteit van Twente
Staman, Mr.drs. J.	Rathenau Instituut
Vries, Ing. C.K. de Vries	Courage
Wagemans, Dr.ir. M.C.H.	InnovatieNetwerk
Wilt, Dr.ir. J.G. de	InnovatieNetwerk

Innovatiekring Gezonde Samenleving

Adrichem, L. van	student HAS Den Bosch
Beaufort, mw. Prof.dr. I. de	Erasmus MC
Bebelaar, mw. K.	Forum
Beun, Ir. N.J.	InnovatieNetwerk
Bongers, Drs. M.G.	Het Portaal
Bordewijk-van der Krol, mw. Ir. M.E.	Fooddesign and Innovation
Buitenhuis, mw. E.	Jump
Empel, D. van	student HAS Den Bosch/ Tuinbouw Ontwikkelings Maatschappij Brabant
Gemst, mw. A. van	
Gooijer, dr.ir. C.D. de	Stichting Food & Nutrition Delta
Hoenderdos, mw. K.	Scriptum communicatie over voeding
Huizing, Dr. H.J.	InnovatieNetwerk
Muijlwijk, T. van	HAS Den Bosch
Newalsing, mw. S.	Spirit!
Peuter, Ir. G. de	Ministerie van LNV, Directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid
Praasterink, mw. F.	HAS Den Bosch
Ridder, mw. Ing. H.	ConPuls
Riele, Ir. A.G. te	STORM CS
Rijken, D.	Haagse Hogeschool
Rutten, Ir. J.M.	InnovatieNetwerk
Rutten, mw. L.	Business Openers
Sangster, Dr. B.	

Souren, mw. C.
 Veenhof, Drs. A.H.A.
 Veldhuijsen, Chr.
 Veluwen, E. van

Verhoef, mw. M.
 Vos, Dr. G.
 Waarde, H. van

Werrij-Meisen, mw. Drs. M.A.H.G.
 Woudenberg, Dr. F.

Arvalis
 voorzitter
 Movisie
 De Valeouwe Culinair
 Projectmanagement
 RvB Spirit!
 InnovatieNetwerk, agendalid

HAS Den Bosch
 GGD Amsterdam

Bureau:

medewerker:

Beun, Ir. N.J. (Nico)

Brakel, H.J.C. (Henny) van
 Fonk, Dr.ing. G. (Gertjan)

Ham-Aertsen, Ir. M.H.A. (Marleen) van den
 Haren, Prof.dr.ir. R.J.F. (Rob) van *)
 Hartkamp, Dr.ir. A.D. (Dewi) *)
 Huizing, Dr. H.J. (Henk)
 Nieuwenhuijsen, M.A.M. (Marianne)
 Oei, P.T. (Peter)
 Pieters-van Wageningen, D.P. (Erna)
 Rutten, Ir. J.M. (Hans)
 Schaik, Drs. C.M. (Charles) van
 Vos, Dr. G. (Ger)
 Vries, Ing. C.K. (Carel) de *)
 Wagemans, Dr.ir. M.C.H. (Mathieu)
 Wilt, Dr.ir. J.G. (Jan) de

aandachtsgebied:

ruimte creëren, water,
 sociaal-culturele aspecten
 secretaresse
 professionaliseren door leren,
 methoden, financiën
 ruimte creëren
 akkerbouw/Kiemkracht
 glastuinbouw/SIGN
 gezonde samenleving
 secretaresse
 glastuinbouw/SIGN
 communicatie en financiën
 gezonde samenleving
 water
 directeur
 melkveehouderij/Courage
 veelzijdig platteland,
 institutionele aspecten
 duurzaam ondernemen

*) In het kader van de alliantie met resp. Kiemkracht, SIGN en Courage.

